

Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)*

per Enric Tello

És força sabut que estructura de classes agrària i estructura de la propietat de la terra no són conceptes equivalents ni intercanviables. Però és en l'estudi del repartiment de la propietat agrària, més fàcilment delimitable i quantificable mitjançant les fonts cadastrals, on es basa en bona mesura el coneixement empíric sobre la composició dels grups socials agraris i la seva transformació en el temps, qüestió aquesta central en l'exploració del canvi a les societats pre-industrials. Mirar d'aclarir les possibilitats, mancances i perills de la documentació cadastral esdevé un problema més general que el d'un exigent especialista.

¿Era en el control sobre l'accés al conreu de la terra on es basaven les formes preeminentes d'explotar uns grups socials el treball dels altres? ¿Hi havia realment correspondència entre la distribució dels ingressos provinents de l'agricultura i el repartiment de la propietat agrària? I la manera de controlar aquell accés al conreu, ¿transcorria principalment per la propietat de la terra?

Respondre aquests i d'altres interrogants, de manera obligadament diversa i matisada segons les diferents estructures de classe històricament configurades, no pot desvincular-se dels problemes que suscita un ús de les fonts cadastrals ben diferent a aquell pel qual cadastres, capbreus, estims o amillaraments foren confeccionats en el seu temps.

És a causa del fet que desitgem llegir en una taula de distribució percentual de la propietat agrària l'estructura social agrària d'una zona en un moment que tot seguit topem amb una colla de problemes metòdics: la laxitud de la noció mateixa de «propietat», per la presència del règim senyorial o en les situacions d'alienació per endeutament dites «a carta de gràcia»; la separació entre propietat i explotació, particularment on el règim de tinença determinava l'accés a la terra més que no la propietat mateixa; la limitació en termes municipals localitzats que no permet conèixer les possessions d'alguns veïns en d'altres indrets, mentre s'enregistren les posseïdes per forasters al seu interior, inflant indegudament totes dues coses el sector de petita o minúscula propietat; o la desigual distribució de cultius i qualitats de la terra que no fa equivalents productes o ingressos d'extensions iguals.¹

* Aquest treball no s'hauria pogut realitzar sense l'amable i desinteressat ajut d'Iñaki Núñez en el centre de càlcul de la UAB.

1. B. H. SLICHER VAN BATH, *Historia agraria de Europa Occidental* (Barcelona 1974), ps. 455-458; M. BLOCH, *La historia rural francesa. Caracteres originarios* (Barcelona, Crítica, 1978), ps. 266 i 532; A. SOBOWL, *Sur l'étude des documents fonciers: terriers, cadastres et*

És sobretot de la darrera d'aquestes qüestions de què s'ocupa aquest treball, al fil d'un cas concret i, en alguns trets, potser una mica particular: el de la ciutat de Cervera i el seu terme municipal a mitjan segle XVIII segons el cadastre i —per voluntat del comú d'uns veïns avalotats contra les seves autoritats immediates— alhora *manifest* comunal, confeccionat el 1744 i 1745 enmig d'un clima de forta conflictivitat social.²

1. *No és el mateix ocupar que valer*, i, de fet, allò que més ens interessa és precisament el valor econòmic de les superfícies de terra en mans de cada grup de propietaris; car això ens acosta la composició resultant d'una distribució percentual de la terra a nocions més properes als grups socials agraris que cerquem de reconstruir. ¿Podem llavors posar en peu d'igualtat una hectàrea de regadiu amb una de secà o una altra de terra erma?

Han estat proposades diferents solucions, des de l'estudi del repartiment social dels cultius i qualitats de terra fins a canviar del tot allò que mesurem; en lloc de l'extensió, l'estimació cadastral del líquid imposable.³ Però és precisament tota la informació referent a cultius, qualitats i valors de les diferents classes de terra que més suspecta resulta d'ocultacions i manipulacions distorsionadores.⁴ Justament on els cadastres es posen més interessants és també on menys fiables semblen.

compoix, a «Problèmes paysans de la révolution (1789-1848)» (París 1976), ps. 81-82; J. ROMERO GONZÁLEZ, *Les estructuras de la propiedad de la tierra i de les unitats d'explotació al País Valencià. Mètode i fonts per al seu estudi*, a «Economia Agrària i Història Local. I Assemblea d'Història de la Ribera» (València 1981), ps. 176-177.

2. *Catastro de la Ciudad de Cervera y su término formado en el año de 1744, por el cual se arregla el cargo de su contribución en el presente año del 1745; Estima per menor de todas las propiedades i Casas de la Ciutat i terme de Cervera per formar lo Libro del Manifest per lo contingent de la Quistia deu correspondre cada un dels particulars, habitants i terratenients, feta en lo any de 1745*, fons municipal de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera (AHC). L'apartat quart del present treball sintetitza la peculiar història de la confecció d'aquesta doble recanació, que es desenvolupa més en extens a la meua tesi doctoral, de propera lectura, *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana, 1702-1861*.

3. R. BAEHREL, *Une croissance: la Basse-Provence rurale (fin du XVIe siècle-1789)* (París 1961); A. SOBOWL, *op. cit.*, ps. 82-84; J. ROMERO GONZÁLEZ, *op. cit.*, ps. 176-177; *ib.*, *Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los siglos XIX y XX* (Madrid 1983), p. 44.

4. A. SEGURA, *El cadastre: la seva història (1715-1845) i la seva importància com a font documental*, «Estudis d'Història Agrària», 4 (1983), p. 441; J. L. HERNÁNDEZ MARCO, J. ROMERO GONZÁLEZ, *Feudalidad, burguesía y campesinado en la Huerta de Valencia* (València 1980), p. 32; J. AZAGRA ROS, *Fiscalidad directa sobre el mundo rural valenciano en la segunda mitad del siglo XIX*, «Estudis d'Història Contemporània del País Valencià», 2 (1981), p. 271, i *De los padrones de riqueza como fuente para la historia agraria del siglo XIX*, a «Estudios de Historia de Valencia» (València 1978), ps. 422-423. Les possibilitats d'infravalorar les terres declarades d'una manera no homogènia, esbiaixadament favorable a una minoria de propietaris, depenien sobretot del grau d'arbitrarietat en l'exercici del govern local per les autoritats municipals (*vid.* J. NADAL I FARRERAS, *Una font important per a la història econòmica de Catalunya: el reial cadastre (1715-1845)*, a «Homenatge al Dr. Joan Reglà Campistol» [València 1975], p. 216); en zones de latifundi aquella arbitrarietat podia ser

Rarament l'estimació d'un valor imposable enregistrat en el cadastre ha estat obtinguda a partir d'una atribució explícita i coneguda d'un preu mitjà destriat d'entre els estimats per a cada tipus de cultiu i de qualitat del sòl. Sovint s'esmenta únicament la quantitat que pertocava pagar en cada cas. Aquesta imposició gradual, ¿es corresponia versemblantment amb la gradació dels preus per unitat de superfície de cada classe i qualitat de terra?

En el cadastre confeccionat a Cervera el 1732 es gravava cada jornal de terra amb la següent imposició, segons la classe i la qualitat:

	sous
horta de 1a.	25,5
horta de 2a. i 3a.	16,0
horts	18,0
secà de 1a.	10,5
secà de 2a.	7,5
secà de 3a.	5,0
bosquina i erm	0,3

La terra campa de primera tributava 2,1 vegades més que la de tercera; l'horta de primera, 2,4 vegades més que aquell secà de primera, i 85 vegades una d'erm. El cadastre-manifest del 1744 va optar, en canvi, per atribuir a cada jornal de terra un preu mitjà estimat segons classe i qualitat, amb el qual es podia obtenir el de les parcelles posseïdes per cada propietari. A més de no coincidir els criteris de la classificació, la gradació resultant era força més oberta:

	preu per jornal en lliures
regadiu de 1a.	350
regadiu de 2a.	250
secà de 1a.	160
secà de 2a.	80
secà de 3a.	40
vinya de 1a.	80
vinya de 2a.	40
vinya de 3a.	25

molt gran, però on predominava la petita propietat, com a Cervera, els mecanismes de defensa col·lectius dels propietaris deixaven menys marge a possibles frau (J. AZAGRA ROZ, *Fiscalidad directa...*, op. cit., p. 264, i *De los padrones...*, op. cit., p. 417).

L'hipercriticisme envers el cadastre i les altres fonts d'origen fiscal (per a Catalunya, vegeu P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, Barcelona 1964-68, II, ps. 426, 428 i sobretot 449-451; III, ps. 26-31, 190-191 i 645) ha estat criticat entre d'altres per A. SOBOL (op. cit., p. 86), Y. BARBAZA (*Le paysage human de la Costa Brava*, París 1966, ps. 253-54) i A. M. BERNAL (*La propiedad de la tierra: problemas que enmarcan su estudio y evolución*, a DIVERSOS AUTORS, *La economía agraria en la historia de España* [Madrid], ps. 95-96 i 99), i aquest darrer ha subratllat la necessitat d'emprar-les de manera sistemàtica i exhaustiva. W. G. Hoskins deia que, *sortosament*, «not all human activity and thinking is enshrined in official records», i recordava, referint-se en particular als repartiments fiscals, que aquests documents no estaven pas pensats per a la mena d'ús que interessa l'historiador (*Local History in England*, 1980* ps. 8 i 119).

olivera de 1a.	55
olivera de 2a.	30
ametllers	20
horts «de regadiu»	450
horts «de secà»	250
erms i bosc	10

L'arc sencer entre la terra erma i els millors horts era menor⁵ —quarantacinc vegades superior el preu de l'hort—, la qual cosa denuncia una probable infravaloració cadastral de les terres de bosc i erm beneficiosa per als propietaris més grans que tenien extenses superfícies sense conreu. Però un secà de primera valia, segons els experts municipals, quatre vegades un de tercera, i havia estat gravat fiscalment el 1732 només dues vegades més. Un hort dit «de regadiu» —és a dir, amb regatge més o menys constantment assegurat— hauria costat 2,8 vegades una terra camp de primera qualitat de la mateixa superfície, i havia pagat fins llavors una quota únicament 2,4 vegades superior. Si el comparem amb un secà de tercera, la diferència és de 18 en el preu i de 5,1 en la taxació.

No haver discriminat l'anterior cadastre entre les terres de secà dedicades a cereals i a cultius arboris o arbustius suposava perjudicar fiscalment aquests segons: una parcel·la d'olivera de primera hauria pagat el mateix cadastre que una de secà també de primera d'igual extensió, però valia gairebé tres vegades menys.

Si els propietaris més grans posseïen terres de millor qualitat, o de cultius més rendibles, i/o superfícies extenses incultes, n'haurien resultat fiscalment privilegiats com a mínim fins a l'*apeo* fet el 1744 per demanda popular.

Però la lliçó que cercàvem era de moment una altra: si adoptéssim com a criteri l'extensió de cada cultiu al conjunt del terme, podríem considerar poc rellevant la totalitat de parcel·les d'horta i regadiu que ocupaven el 1744 a Cervera només un 2,9 % de tota la superfície agrícola; ara bé, el seu valor suposava un estimable 16,7 % del de totes les terres del terme segons els preus estimats en el *manifest* pels experts nomenats pel comú. Les que restaven sense conreu ocupaven un 15,4 % de l'espai, però valien un 2,8 % del total. Si el desigual accés al *producte* agrari hagués depès de la desigualtat en el repartiment de la *propietat* de la terra, hauríem de tota manera de tenir ben present que aquesta propietat era una porta d'entrada a terres de classe i mena ben diferent.⁶

5. Comparant els preus de compra de les parcel·les de la família Copons de Tàrrega amb la imposició sobre aquestes pel cadastre de 1716, Pierre Vilar observava que les terres en cultiu més dolentes resultaven molt més carregades que els trossos escollits (*L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrrega, a Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona 1973, ps. 21-22).

6. Són fiables aquests preus estimats pels experts municipals? Certament no pot descartar-se que l'Ajuntament cerqués amb l'addició d'aquest còmput de reduir en el repartiment de la quística municipal el grau d'equitat assolit en el del cadastre reial, atesa la propera fiscalització del poble menut en la confecció de la nova recanació del 1744. No dispo de un nombre suficient d'informacions alternatives sobre preus de la terra per posar-los a prova de manera sistemàtica, però sí d'alguns casos aïllats que permeten fer comparacions. El *Llibre de Bargués Massot començat als 25 Abril de 1699, Jesus, Maria, Joseph* (AHC) anota de vegades extensió i preu de les parcel·les comprades pel pagès-negociant que va redactar-lo: per un hort a les adoberies de Cervera arriba a pagar, el 1714, 651,2 lliures el jornal, dues-

2. *Qui tenia la terra?* A primer cop d'ull el repartiment dels sòls cultivables del terme municipal de Cervera entre els seus habitants no sembla haver estat el 1744 accentuadament desigual. Certament, un 74 % dels propietaris posseïa menys de cinc hectàrees per cap, i reunien en conjunt únicament el 35,2 % de la superfície del terme. Gairebé un 15 % d'aquests micropropietaris tot allò que tenien era un petit hort (i tots plegats ocupaven un 2 % de l'extensió), i el 90 % restant purament hi afegia algun minúscul bocí aprofitat fins a l'extrem de fer-hi encabir tota la trilogia de cultius mediterranis acuradament disposats en bancals o feixes:

Repartiment de la propietat de la terra a Cervera, segons el cadastre-manifest del 1744-45

ha	% de propietaris	% de terra posseïda	habitants inclosos al cadastre	%	hectàrees posseïdes
—	—	—	631	46,85	—
-1	14,94	1,96	107	7,94	64
1-5	59,07	33,28	423	31,40	1.085
5-10	15,64	23,04	112	8,31	751
10-15	5,04	13,28	36	2,67	433
15-20	2,80	10,65	20	1,49	347
20-50	2,23	14,05	16	1,19	458
+ 50	0,28	3,74	2	0,15	122
total	100,00	100,00	1.347	100,00	3.260

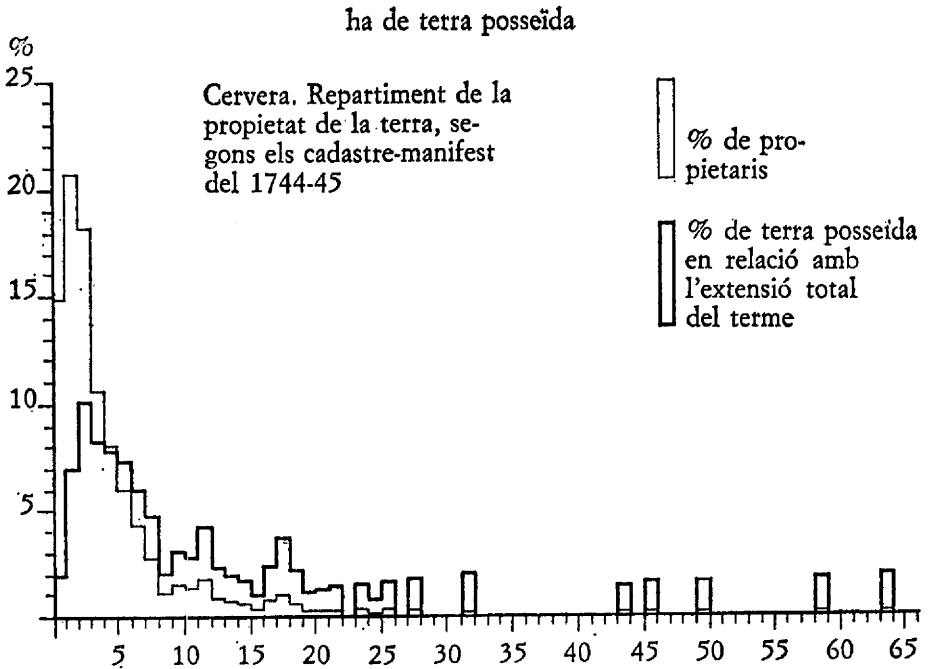
No era l'absència d'un bon gruix de propietaris que posseïen una quantitat de terra per sota de la que podia abastar la seva força de treball familiar i de

centes més que el preu estimat pel cadastre el 1744. Però és un cas excepcional. El jornal de regadiu el paga el 1702 i 1706 a 165 i 147 lliures, respectivament (per bé que la segona compra era un tros de terra campa «amb algunes tires al rec»), preus inferiors a les 350 i 250 lliures del jornal de regadiu de primera i segona al manifest. Una altra *sort* de regadiu la paga el 1724 a 157,5 lliures el jornal. Una «vinya» li costa, el 1719, 83,9 lliures el jornal, estimant el manifest a 80 lliures només la vinya de primera qualitat (i amb aquella «vinya» —que podia reunir altres cultius pel sistema de bancals— encara hi anava inclòs un «mas espatllat»).

Els preus de compra de parcelles per part de la família dels notaris Copons, de Tàrrrega, que va trobar Pierre Vilar, són tots ells superiors als que per a cada classe i qualitat comptava el manifest de la veïna ciutat de Cervera. Però es manté la proporcionalitat relativa: tant a Tàrrrega com a Cervera un jornal d'olivera de segona valia, per exemple, unes vint vegades menys que una d'horta de segona (*op. cit.*, p. 13). També fou superior el preu que va pagar el 1742 un mestre de cases de Cervera per una parcel·la que el cadastre-manifest va avaluar en 170 lliures el 1744: li havia costat 350, però comprant «a censal», cent cinquanta en mà i hipotecant-se per les altres dues-centes. No es pot descartar que els preus fossin més alts quan l'adquiridor pagava empenyorant la terra amb un censal, car aquesta era una de les diverses formes d'ocultar interessos per sobre del tipus nominal (*Fundació de misses en la Iglesia de S. Miquel feta per Joseph Morondo, 1776*, fons de la comunitat de Preveres, núm. 152, AHC).

la que permetria la reproducció econòmica autònoma d'una explotació pagesa⁷ allò que determinava una concentració poc elevada en la distribució de la propietat agrària. Era que a la fragmentació extrema de microparcelles en mans de propietaris lilliputencs en una banda del repartiment no li corresponia un acaparament gaire accentuat per l'altra banda.

Solament dos propietaris tenien més de cinquanta hectàrees, i es tractava de dos propietaris col·lectius ben caracteritzats: la comunitat de preveres de l'església parroquial, que posseïa, com a institució,⁸ un total de 63,1 hectàrees distribuïdes en petits lots estratègicament situats; i la finca dita els Comtals, propietat de la comunitat benedictina del Monestir de Montserrat, de 58,6 hectàrees, que formava una unitat compacta també situada en un lloc excel·lent.

7. Per a la delimitació teòrica d'una explotació pagesa independent, A. WYCZANSKI i J. TOPOLSKI, *L'economia camperola abans i en la primera etapa de la industrialització*, a «Estudis d'Història Agrària», 4 (1983), especialment ps. 8-21; al mateix número intento una possible aproximació empírica al traçat d'una «frontera» entre explotacions pageses independents i no-independents seguint indicacions de Slicher van Bath i Chayanov (*La producció cerealícola a les petites explotacions pageses del Pla de Mallorca, 1850-51*, ps. 183-189). La necessitat de llogar mà d'obra assalariada o d'oferir-ne a les estacions agrícoles punta permet una primera delimitació indicativa, però el criteri decisiu —més difícil de mesurar concretament— és la possibilitat o no d'assolir una reproducció econòmica autònoma.

8. No es compten els béns particulars dels preveres, per la qual cosa la xifra resultant no inclou la totalitat de terres en mans del clergat secular. Per estudiar l'estructura de la propietat de la terra he preferit mantenir aquesta delimitació, tot i que planteja dubtes que

El seu cas destaca visiblement, juntament amb els d'una dotzena més de propietaris que, disposant d'una superfície superior a les vint-i-dues hectàrees, s'allunyen clarament de la resta (vegeu el gràfic de la p. anterior).

Integraven aquesta dotzena de propietaris destacats, cercant «atrapar» l'església, un botiguer i un comerciant, quatre cavallers —dos d'ells regidors de l'Ajuntament— o «senyores» vídues de marits que gaudien probablement de parella condició, una ciutadà honrat, un «doctor» i quatre pagesos benestants: la barreja d'estaments privilegiats de poca volada i plebeus enriquits que de fet caracteritza, en una petita ciutat de l'interior català com la Cervera del set-cents, el sector que escapava a les penúries del gruix de propietaris lilliputencs.⁹ Els mossos que trobem vivint, juntament amb un o uns quants parells sencers de bones cavalleries, a les cases benestants i ben situades d'aquesta minoria de pagesos rics ens indiquen que els seus amos gaudien d'una quantitat (i una qualitat) de terra superior a la mínima indispensable per garantir la seva independència com a explotació agrícola. Probablement eren els únics entre la població considerada pagesa que es mantenien *per sobre* d'aquesta frontera, i, un cop superada, de seguida aquests pagesos-negociants aconseguien rivalitzar amb patricis de més llustre en la quantitat de béns posseïts a la ciutat. Entre ells i la gran majoria d'explotacions familiars amb parcelles massa minses per assolir una reproducció econòmica autònoma, les unitats pageses estrictament independents devien ser molt escasses.¹⁰

alguns autors resolen postulant un còmput global d'uns i altres béns (A. SOBOUT, *Sur l'étude des documents fonciers...*, *op. cit.*, p. 79). El problema de fons és el de la naturalesa mateixa de l'Església com a institució, i les seves interseccions amb el sector benestant de la ciutat, qüestió que tracto més en extens a *Pagesos, menestrals i rendistes*. Aquí, sumar les terres posseïdes en règim particular a les dels beneficis i la Comunitat de preveres únicament serviria per destacar encara més la parròquia de Cervera com a primera gran propietària del terme.

9. Entre les quinze i les vint-i-una hectàrees hi havia dues dotzenes més de propietaris, amb quatre nobles o vídues de noble i un altre regidor, un catedràtic en medicina, tres notaris, un apotecari, un candeler de cera, dos comerciants, onze pagesos rics i un teixidor.

10. Només vint-i-quatre explotacions tenien mosso (i únicament una arribava a tenir-ne dos). La mitjana de les hectàrees de terra en cultiu posseïdes per aquestes explotacions era d'onze i mitja. Les 692 restants que no tenien mosso donen una mitjana de terra en cultiu de 3,6 ha. De la mateixa manera, trenta-sis explotacions tenien més de 10 ha en cultiu per unitat de força de treball interna a l'explotació (és a dir, sumant a la del propietari la dels fills, altres familiars masculins adults que convivia a la mateixa casa i els mossos), contra 680 que en tenien menys de deu, 613 que en tenien menys de cinc i 191 que en tenien menys d'una. Aquest gruix de microexplotacions havien de tenir un excedent de força de treball per oferir com a mà d'obra assalariada fins i tot en estacions punta.

Quant a les cavalleries, les dues tercers parts les tenien els propietaris més petits, d'una a deu hectàrees; i encara un 19,5 % d'aquestes cavalleries era en mans dels qui posseïen menys d'una hectàrea de terra. Un 65,2 % de les cavalleries tenien menys de cinc hectàrees en cultiu per treballar. Hi havia també, per tant, un excedent de força de tir que es traspasaria de les petites explotacions (i microexplotacions) a les més grans, per exemple anant els seus amos a llaurar amb elles a jornal o prenent algunes parcelles a parccria. Aquesta era una forma de carregar els propietaris més grans sobre els propietaris petits els costos del manteniment del bestiar a les èpoques d'inactivitat agrícola. Ara bé, les millors cavalleries —mules i cavalls— apareixen amb una major freqüència entre els propietaris benestants.

D'un total de 204 individus caracteritzables com a pagesos per l'ofici esmentat al cadastre —pagès, parcer, hortolà, moliner—, un 12,7 % no posseïa cap terra i devien haver de treballar les d'altri com a parcers o arrendar-la. Dels altres, gairebé la meitat tenia menys de cinc hectàrees, i un 80 % menys de deu. El vint per cent restant, que tenia entre deu i quaranta-tres hectàrees per cap, formava aquella minoria de pagesos benestants que s'aparellaven amb els membres de corporacions distingides, les professions liberals i fins i tot la petita noblesa provinciana, si més no quant al patrimoni.

Afegint als dels pagesos el grup de jornalers agrícoles propietaris d'algun bocí de terra, la població que directament i principalment depenia en els seus ingressos del treball agrícola constituïa només un 41,5 % dels propietaris. Quasi la meitat dels menestrals enregistrats al cadastre també posseïa parcelles i, exceptuant els agremiats més rics i l'*élite* dels «artistes», agrupats en collegis, ben segur que devien alternar l'ofici amb el conreu de la terra. Eren tots junts un 28,5 % dels propietaris agrícoles. Un 15,4 % eren comerciants, botiguers i negociants, membres de les professions liberals, funcionaris, nobles o capellans, i en el 14,2 % restant s'hi aplegaven vídues, donzelles i forasters. És un altre aspecte del distanciament real entre *estructura de la propietat de la terra* i *estructura de classes agrària*.

Els contractes de conreu poden de vegades marcar drecera entre propietat i explotació. A Cervera no sembla que tinguessin un paper determinant. Hi havia, és clar, parcers que treballaven terres dels benestants i l'Església. De vegades encara podia interposar-se un arrendatari. Alguns petits horts també s'arrendaven directament a qui els feia produir. Però no eren un conjunt prou nombrós com per distanciar decisivament l'estructura social del conreu i el repartiment de la propietat agrària. Pactes de masoveria eren encara més infreqüents en una comarca de poblament agrupat en nuclis d'extensió molt diferent, però tendent la majoria a tancar-se en forma de poble-carrer o *vila closa* circular.¹¹

11. La resposta de la ciutat a l'enquesta de Zamora el 1789 diu que «estas tierras están divididas entre muchísimos particulares, que son dueños de ellas...». Dueño tradueix aquí el vocable «amo», força sinònim al de pagès en el vocabulari de la zona en aquest moment. «Algunos de los dueños, mayormente por lo que mira a las tierras de regadío, las conceden a otros en arriendo temporal... Otros las conceden también por término limitado a medias...» (Andreu DE MASSER, *Noticias de la Ciudad i término de Cervera en satisfacción al interrogatorio que el señor Don Francisco de Zamora envió al Doctor Don...*, Cervera, 26 de febrer de 1789, Biblioteca del Palacio Real, Madrid, ms. 2468, pàg. 80, foli 83). Una altra enquesta del 1802 contestava «la mayor parte» a la pregunta de «¿Qué cantidad de tierras hay cultivadas por sus propietarios?», i estimava en un quart de la terra conreada la cedida a altri amb contractes de conreu (*Interrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino y cultivo de las tierras, para formar la división agrícola de España*, Barcelona, 10 d'octubre de 1802; copiada al manuscrit de Josep RUIS, *Nota de alguns apuntaments de les coses se han tractat y consten en Ajuntaments... comensan dites notes en lo mes de setembre del any 1776*, AHC). Aquesta proporció d'una quarta part és encara una estimació força alta per a la Segarra del set-cents, determinada probablement per l'existència a Cervera d'un nucli important de propietaris rendistes, car a les contestes a l'enquesta de Zamora la majoria de pobles de la comarca diuen desconèixer qualsevol contracte de conreu altre que no fossin les antigues cessions emfitèutiques als actuals possessidors (per exemple, a Talavera: «cada yndividuo poser su tierra, quien mas y quien menos, y no hay semejantes tratos», BPR, ms. 2472, pàg. 33).

El pagament pràcticament universal de censos i lluïsses suposava el reco-neixement d'un domini eminent de naturalesa emfiteùtica envers uns senyors directes. La càrrega no sembla haver estat en el set-cents excessivament gravosa. Com a part del règim senyorial determinava un sistema de detracció de renda que allunyava estructura de la distribució de l'ingrés agrari i estructura de la propietat de la terra. Però els seus efectes planaven *per sobre* de la propietat mateixa: el cadastre el pagarà sempre el propietari útil, sense massa dubtes sobre la noció mateixa de «propietat». ¹² Pagès i *amo* eren termes sinònims en el vocabulari de la Segarra d'antic règim.

Establiments emfiteùtics tardans, amb rendes actualitzades i de naturalesa diferent a l'exacció senyorial tampoc no eren freqüents, i quan tenien lloc acostumaven a anar molt units a alineacions a carta de gràcia derivades de situacions d'endeutament. El sistema de cultiu predominant, que feia compartir una mateixa parcel·la als cereals, els ceps, les oliveres o els ametllers, suposava també una absència gairebé general del contracte de rabassa morta.

Finalment, dels 1.347 individus i institucions de Cervera contribuents a la doble fiscalitat reial i municipal regulada pel cadastre-manifest del 1744, 631 no posseïen terres (un 46,9 %). ¹³ Això, i el fet que entre la minoria benestant de la ciutat era força comuna la possessió de terres o drets en altres indrets de la comarca, ens ha de fer cauts a l'hora d'interpretar aquella primera impressió general d'un repartiment no gaire desigual de la propietat de la terra. El coeficient de Gini per a la distribució d'aquesta propietat, *mesurada en extensió entre la població propietària a dintre de Cervera*, no presenta una alta concentració: 0,569. Superior, és clar, als que s'obtenen en zones d'estructura minifundista, però per sota dels de zones amb una presència important de la gran propietat agrària. ¹⁴

12. Referent a la divisió emfiteùtica del domini, que a la Cervera de la segona meitat del segle XVIII no sembla haver plantejat massa dubtes sobre la noció de «propietat», deia la resposta a Zamora citada a la nota anterior: «... *muchísimos particulares, que son dueños de ellas, bien que algunas de ellas reconocen a otro por señor directo, a quien pagan un pequeño censo anual, a saber, una, seis dineros, otras un sueldo, otras un real, y algo más, pero siempre es cosa poca, y en caso de venta, u otra alienación le paga por su laudemio un real por libra: pero ya es regular que los señores directos o alodiales hagan gracia de tercio, y con esto lo es de pagarles solamente diez y seis dineros*». Aquestes quantitats són sensiblement inferiors als pagaments habituals de rendes censals de les que s'ocupa aquest treball, de les quals no he trobat mai escrit que fossin «poca cosa»; en canvi, hi ha contestes a l'enquesta de Zamora i d'altres textos coetanis que les relacionen amb el delme (principal peça del règim senyorial subsistent) i la fiscalitat reial.

13. Però d'aquests, un 27,4 % eren fills d'algun propietari de terres i podien esperar d'heretar-ne algun dia. Això mateix val pel 25,6 % de tota la població cadastrada considerada sota el rètol comú de «jornaler» (categoria fiscal que en aquest context s'aplica als adults que no eren cap de família pagesa o menestral, ni tenien alguna altra condició gremial, professional o de *status*); un 20 % d'aquells «jornalers» eren fills de pare considerat *pagès* i únicament un 5,6 % ho eren de pare també jornaler. També l'estructura d'edats suggereix la necessitat d'entendre la categoria fiscal de «jornaler» sota l'angle de la reproducció social: la seva edat mitjana era de 33 anys (i es coneix en un 93,1 % dels casos) mentre la dels pagesos era deu anys més elevada (i apareix només en un 21,2 % dels casos).

14. Ramon Villares obté a Galícia el 1753 un índex de 0,383, mentre que a Carmona, també segons dades del cadastre d'Ensenada treballades per J. Cruz Villalón, era de 0,88 (R. VILLARES, *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*, Madrid 1982, p. 22; J. CRUZ

Ara bé, el tipus de poblament de la Segarra en una munió de petits nuclis d'hàbitat concentrat, cada un d'ells amb el seu minúscul terme municipal, incrementa considerablement el perill d'indivisibilitat de la gran propietat des de l'escala local en què es confeccionaren els cadastres. I, a més, aquesta mesura estadística del grau d'inequitat deixa fora precisament una de les causes més evidents de desigualtat social agrària: la barrera entre posseïdors i no posseïdors de terra.

Malgrat això, el càlcul d'aquest coeficient no és pas una mesura inútil. És pertinent, per exemple, a l'hora d'observar els trets de la conformació de Cervera com a *comunitat*, és a dir, com a microcosmos político-social amb personalitat jurídica. Però un ús assenyat recomana esperar, abans de treure'n conclusions importants, a comparar-lo amb d'altres mesures pel mateix conjunt de població del que s'ha obtingut.

3. Havent vist sumàriament qui tenia la terra, preguntem-nos ara *quina terra tenia* cada mena de propietari, cada grup social agrari. Cultius i qualitats de la terra, ¿estaven repartits en les mateixes proporcions que l'extensió del sòl cultivable? El quadre següent mostra que no era aquest el cas a Cervera pel que fa al tipus de cultiu:

Relació entre el repartiment de les terres de secà, regadiu i sense conreu, segons el cadastre-manifest del 1744-45

ha	% de propietaris	% de terra posseïda	% de tot el secà	% de tot el regadiu	% de tota la terra sense conreu
-1	14,94	1,96	2,07	3,26	1,19
1-5	59,07	33,28	34,72	19,57	28,17
5-10	15,64	23,04	23,46	17,39	21,83
10-15	5,04	13,28	13,06	9,79	15,08
15-20	2,80	10,65	10,77	6,52	10,71
20-50	2,23	14,05	13,29	28,26	15,48
+ 50	0,28	3,74	2,63	15,21	7,54
total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Entre els propietaris de menys d'una hectàrea hi havia una certa abundor relativa de terres de regadiu i es tractava, en força casos, de petits horts familiars. Malgrat això, la proporció de terra de secà que tenien era superior a la

VILLALÓN, *Propiedad y uso de la tierra en la Baja Andalucía. Carmona, siglos XVIII-XX*, Madrid 1980, ps. 87 i següents). Utilitzant els *Libros padrones de riqueza* de València, Juan Romero González i J. L. Hernández Marco obtenen índexs de concentració força elevats, superiors a 0,5 tant a l'horta com sobretot al secà (*Feudalidad, burguesia y campesinado...*, op. cit., ps. 49 i següents; *Propiedad agraria y sociedad rural...*, op. cit., ps. 21-73 i 184).

15. La mitjana per a tot el secà ho és de la terra campà, vinya, oliveres i ametllers. Per a tot el terme, les mitjanes respectives eren: 2,77 per als cereals, 2,49 la vinya, 2,66 a tot el secà.

proporció que els pertocava de tota la terra sense discriminar, cosa compatible amb l'anterior pel fet de posseir una proporció menor de terra sense conreu. També els propietaris d'una a deu hectàrees disposaven d'una proporció de terra superior si prenem només la de secà, però, a més, la seva participació en les de regadiu és molt inferior al percentatge posseït quan es compta tota la terra junta.

Entre els qui tenien entre deu i vint hectàrees la proporció de secà detinguda era gairebé idèntica a la posseïda sense diferenciar cultius, i encara inferior la participació en les terres de regadiu. En canvi, els resulten percentatges superiors de terra sense conreu. Més amunt la situació es fa ja del tot clara: no solament sovintegen més els regadius, relativament a l'apropiació de tota mena de terres del terme, a mesura que els propietaris són més grans; els qui tenien més de vint hectàrees *acaparaven* un 43,5 % de la terra irrigada (o irrigable) quan, sense discriminar el tipus de cultiu, apareixen posseïnt només un 17,8 % de tota la terra (i eren en conjunt divuit propietaris, un 2,5 % del total). La seva participació en les terres sense conrear també era superior al percentatge de terres posseïdes en general.

La composició interna per a cada grup de propietaris de terra entre secà, regadiu i sense conreu mostra igualment que la proporció de terra campà, vinyes, oliveres i ametllers era en general decreixent a mesura que ens movem dels petits propietaris als més grans, mentre s'incrementava el percentatge de terra inculta i s'accentuava la importància del regadiu, sobretot en els nivells superiors:

Terres de secà, regadiu i sense conreu per grups de propietaris, segons el cadastre-manifest del 1744-45

ha	% de propietaris	hectàrees posseïdes	% secà	% regadiu	% sense conreu
-1	14,94	64	85,9	4,7	9,4
1-5	59,07	1.085	85,3	1,7	13,0
5-10	15,64	751	83,2	2,1	14,7
10-15	5,04	433	80,4	2,1	17,5
15-20	2,80	347	82,7	1,7	15,6
20-50	2,23	458	77,3	5,7	17,0
+ 50	0,28	122	57,4	11,5	31,1
total	100,00	3.260	81,7	2,8	15,5

No era solament aquest acaparament del regadiu l'introduïdor d'elements addicionals de polarització entre els propietaris de terres que accentuava el grau de desigualtat, ja determinat pel repartiment de la propietat mateixa. Si com més amunt menys proporció de terra de secà es tenia, el càlcul de les qualitats mitjanes d'aquest secà per a cada nivell de propietat demostra que, de tota manera, era un secà cada vegada millor. El desigual repartiment de la qualitat entre les terres de secà era tot un altre factor polaritzador:

*Qualitats mitjanes de la terra de secà posseïda.
Cervera, segons el cadastre-manifest del 1744-45.*

ha de terra de secà	núm. de propietaris	Q terres de cereals	Q terres de vinya	Q de tot el secà
1-5	425	2,83	2,51	2,70
5-10	93	2,69	2,48	2,59
10-15	28	2,61	2,36	2,50
15-20	18	2,50	2,33	2,50
20-50	9	2,11	2,44	2,11

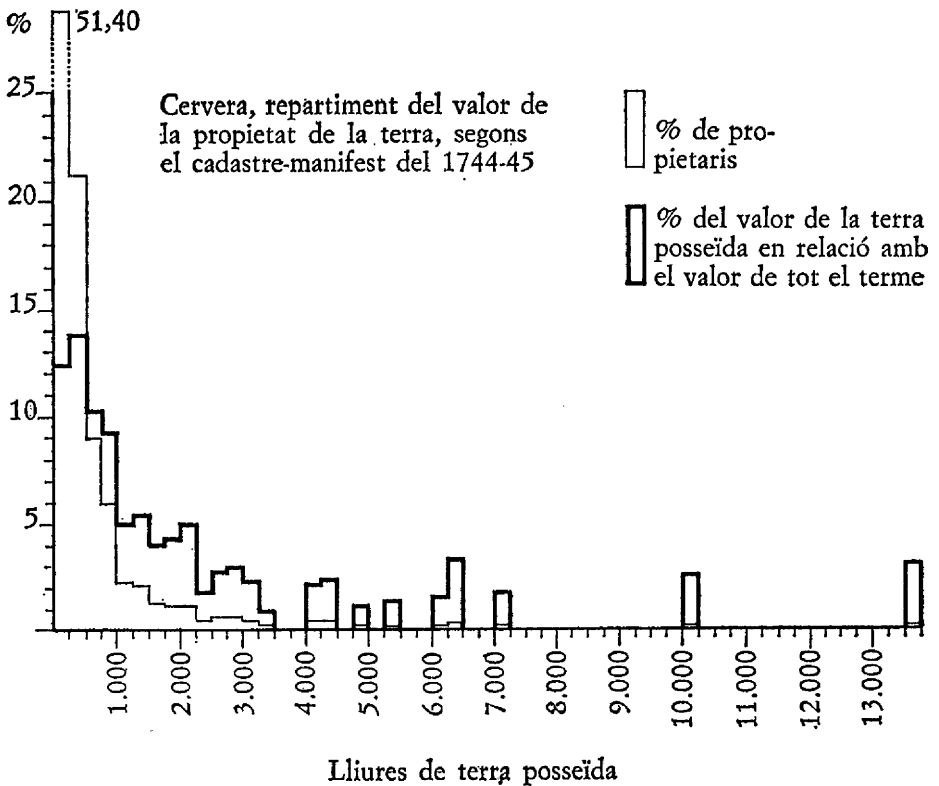
$$Q = \frac{(\text{ha de 1a.}) + (\text{ha de 2a.} \times 2) + (\text{ha de 3a.} \times 3)}{(\text{ha de 1a.} + \text{ha de 2a.} + \text{ha de 3a.})}$$

Totes dues coses —accés desigual als diferents cultius i diferents qualitats— es reflecteixen en la relació proporcional entre extensió posseïda i valor monetari d'aquesta. Excepte per al grup que tenia microparcelles inferiors a una hectàrea (en tractar-se de petits horts), el valor monetari de les terres en mans dels petits propietaris és proporcionalment inferior a l'extensió que ocupaven. El percentatge de propietaris que tenien entre deu i vint hectàrees era si fa no fa el mateix. En canvi, el 2,5 % amb més de vint hectàrees detenia un 17,8 % de l'extensió del sòl cultivable, però posseïa de fet un 23,7 % del seu valor:

Relació entre la terra posseïda i el valor d'aquesta

ha	% dels propietaris	% de terra posseïda	% del valor de tot el terme	id. en lliures	propietaris	mitjana
-1	14,94	1,96	2,13	8.320	107	77,8
1-5	59,07	33,28	28,76	112.237	423	265,3
5-10	15,64	23,04	21,63	84.414	112	753,7
10-15	5,04	13,28	13,35	52.106	36	1.447,4
15-20	2,80	10,65	10,43	40.728	20	2.036,4
20-50	2,23	14,05	17,66	68.934	16	4.308,4
+ 50	0,28	3,74	6,04	23.582	2	11.791,0
total	100,00	100,00	100,00	390.321	716	545,1

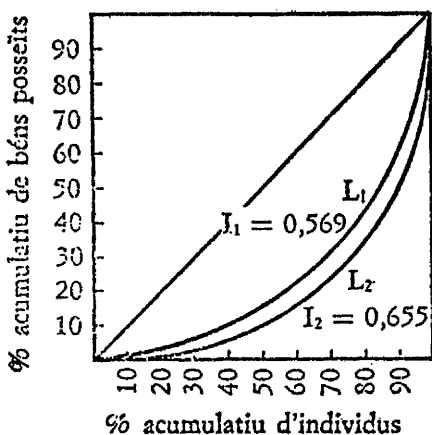
En resum, els propietaris més *rics* no solament tenien més terra, sinó que, sobretot, la tenien més bona. La representació gràfica del repartiment de la terra segons el seu valor monetari enregistra una polarització superior en els extrems, comparada amb el gràfic del mateix repartiment avaluat en extensió. Els propietaris destacats encara es fan notar més, mentre que poc més de la meitat dels propietaris fan pinya a la primera barra, la dels que tenien menys de 250 lliures de terra:

Aquell 51,4 % de propietaris amb menys de 250 lliures per cap disposava en conjunt únicament del 12,6 % del valor de totes les terres del terme. Els qui tenien més de 1.000 lliures cada un, que eren en conjunt el 12,3 % de tots els propietaris (i el 6,5 % dels habitants o institucions enregistrades al cadastre), acaparaven un 54,3 % de tot el valor de la terra. El 36,3 % restant de propietaris, situats entre les 250 i les 1.000 lliures de terra, tenien l'altre 33,1 % d'aquest valor.

El fet de passar d'avaluar el repartiment de la terra en extensió a fer-ho en valor monetari es reflecteix clarament en la mesura del grau de desigualtat mitjançant les corbes de Lorenz i els corresponents índexs de Gini: de 0,569 el coeficient puja a 0,655 (vegeu el gràfic de la p. següent).

4. Aquesta accentuació de la desigualtat en el repartiment de la propietat quan passem a considerar-lo introduint tipus de cultius i qualitats del sòl, ¿era un tret particular de Cervera? ¿O bé allò que és excepcional, per la seva veracitat, és el cadastre-manifest cerverí de 1744-45?

- L₁: corba de Lorenz del repartiment de la propietat agrària avaluada en extensió.
 L₂: *id.* del valor d'aquesta propietat avaluada en lliures.

Mentre que de vegades l'acaparament de terres bones apareix clarament com un factor polaritzador de la riquesa,¹⁶ en altres casos cadastres i amillaraments donen com a resultat l'existència de zones extenses d'erm, garriga boscos de poc valor i rocam en les grans superfícies que detien terratinents i grans propietaris.¹⁷ No sempre resulta clar si aquesta contradictòria imatge fornida per algunes fonts cadastrals és fruit d'una infravaloració sistemàtica i deliberada en la composició de les grans propietats, recixida gràcies al control de les autoritats locals per part dels mateixos grans propietaris, o bé respon realment a una determinada orientació econòmica rendista dels propietaris, contrària a esmerçar en desermaments i plantacions quan les expectatives de rendibilitat no eren altes.

En qualsevol cas, no hi ha dubte que el cadastre-manifest de Cervera del 1744 és una font d'origen fiscal poc corrent. Correspon a un d'aquells casos excepcionals en els quals, a l'etapa final de l'antic règim, l'oposició a la realitza-

16. «... les bonnes terres appartenait fréquemment aux privilégiés ou aux bourgeois, ce qui augmentait pratiquement la superficie qu'ils détenaient, et inversement pour les mauvaises terres des paysans» (A. SOBOUR, *Sur l'étude des documents fonciers...*, op. cit., ps. 81-82). A Segòvia a mitjan segle XVIII dos terços de la superfície era en mans dels pagesos que les conreaven, però a causa de la mala qualitat d'una part d'aquesta extensió, només s'hi obtenia la meitat del valor produït anualment. Institucions eclesiàstiques i propietaris absents treien l'altra meitat del terç de superfície que detienien (Àngel GARCÍA SANZ, *Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja, economía y sociedad en tierras de Segovia, 1500-1814*, Madrid 1977, ps. 263-264).

17. «... los grandes propietarios suelen poseer tierras de peor calidad... La cuestión se presta a pensar en posibles fraudes...» (J. AZAGRA ROS, *Fiscalidad directa sobre el mundo rural valenciano...*, op. cit., p. 270).

ció de noves recanacions i mesuraments per part dels intendents —aquells agents tradicionals de la submissió pagesa—, no provenia dels de de baix, sinó dels privilegiats i rendistes, i els pobres i els sectors plebeus esdevenien aliats de la Intendència i els geòmetres reials.¹⁸

Segons que consta en una nota inserida en el repartiment de la *questia* del 1745, i en d'altres documents d'abans i de després —el fet era ben retingut en la memòria col·lectiva de la comunitat—, l'any 1576 la ciutat havia pogut comprar el dret d'aquella *quístia* «arbitrària» a una senyora de la família dels Santcliment-Gualbes, resident a Barcelona, que n'havia heretat la propietat «útil» (la precisió és significativa: calia deixar ben clar que Cervera no havia tingut mai altre senyor que el rei!) i podia augmentar-ne l'import a voluntat.¹⁹ La dita *questia* o talla senyorial gravava les terres i cases del terme, i el seu repartiment anual havia donat lloc a la confecció d'un llibre del *manifest* on eren «manifestades» aquestes propietats pels seus posseïdors.

El primer manifest conservat a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera és del 1340, i el conjunt de la sèrie —d'importància comparable als fons d'*estims* o *compoix* de Llenguadoc i Provença— consta de quaranta-set manifestos més: onze del segle XIV, vint-i-un del XV, onze del XVI i cinc del XVII. El cadastre reial i alhora manifest municipal del 1744 pot considerar-se el darrer d'aquesta pràctica de cinc segles; i encara va allargar la seva vigència fins entrat el segle XIX mitjançant un sistema força acurat d'enregistrar totes les mutacions de propietat que s'havien esdevingut.²⁰

Després de la compra del 1576 als Santcliment-Gualbes, la *quístia* va convertir-se en un impost regular del Comú, el més important per la quantia i veritable eix de les finances municipals. La seva existència tenia un secret en el revers: que tots els habitants gaudissin d'exempció de delme i primícia, visible ensenya de la identitat de Cervera com a comunitat i principal tresor —juntament amb el dret sobre les aigües del riu Ondara fins al seu naixement— entre el privilegis aconseguits en la lluita multiseccular contra els senyors de la terra practicant una estratègia d'aliança amb el rei.

Aquesta tradició fortament reialista havia de pesar molt en la primera fase de la Guerra de Successió, justament quan es produí el decantament de posicions. El suport donat a Felip V —monarca que havia fet estada a Cervera, havia jurat i confirmat tots els seus antics privilegis i els havia concedit la compra del títol de ciutat— fou una opció majoritària, precipitada molt probablement des de baix pels sectors plebeus. La intervenció del poble menut quan les forces borbòniques arribaren a Tàrraga el març de 1706 sembla haver decidit finalment, superant l'anterior divisió de parers i les actituds vacillants existents entre els components de la paeria i els membres de l'*élite* organitzada en l'anome-

18. M. BLOCH, *op. cit.*, ps. 503 i 287, 358-360.

19. El «senyor útil i propietari» de la *quístia* era el cavaller en Joan Janer, del qual heretà la senyora n'Eleonor Beneta Santcliment de Gualbes i Janer, i a qui fou comprada per la ciutat (*Llibre del repartiment de la quístia*, 1745, AHC).

20. L'Arxiu Històric Comarcal de Cervera és encara en procés de catalogació, però la relació aproximada de manifestos conservats és de quaranta-vuit més el cadastre-manifest de 1744-45. Els *compoix* més antics són també de la primera meitat del segle XIV (A. SOUOL, *De la faction des compoix, a Problèmes paysans...*, *op. cit.*, ps. 49-86).

nada Junta de Ciudadanos Visibles de Cervera. Sota una hegemonia indiscutible de la petita noblesa, els doctors, notaris, cirurgians i «artistes» decantats pel partit Borbó, l'entestament amb què seria mantinguda l'opció filipista malgrat l'escalada de repressions austriacistes, fins a arribar a l'èxode col·lectiu a Lleida de sis-cents setenta-cinc cerverins el 1712, demostra que tenia al darrera un fort consens comunitari.

Curiosament, fou en acabar-se la guerra i posar-se en marxa la Nova Planta que es produí un sobtat trencament d'aquell consens i un esquinçament molt seriós d'aquella hegemonia. El sector pagès i menestral resultaria del tot decebut amb l'espectacular i teatral recompensa de Felip V a la costosa fidelitat mantinguda per la ciutat. Però com que la cultura plebea del poble menut estava molt impregnada del realisme tradicional, amb el qual la memòria col·lectiva deia haver aconseguit una bona pila de privilegis i immunitats, els decebuts assenyalaren com a causants de la seva frustració, no pas el rei, sinó precisament els qui veien beneficiar-se de la situació: els ocupants dels nous càrrecs de regidor perpetu, antics integrants de la Junta que aconseguiren dissimular la seva pusillanimitat inicial i no ser inclosos en la llarga llista de notables denunciats per desafectes al Borbó.²¹ Sentiren que els era aplicat el mateix càstig polític que a la resta del Principat, quan es consideraven mereixedors d'un premi exemplar, i culpaven de traïdors els regidors perpetus, que, «*convirtiendo la libertad en esclavitud, y el alibio en fatiga, hacen servir dichos Reales Privilegios en la más segura opresión y aniquilamiento de los vecinos*».²²

Els pebeus respongueren a l'«opressió» organitzant-se en una confederació intergremial anomenada Gremi de la Bona Voluntat, la qual, malgrat el seu caràcter il·legal, no es cansà de fustigar les noves autoritats presentant en nom d'uns «*Capitanes de los Gremios, el Común y Particulares vecinos de la fidelísima ciudad de Cervera*» denúncies i recursos a la Reial Audiència contra l'Ajuntament

21. D'una llista de trenta-nou noms n'hi havia catorze que gaudien de condició nobiliària o amb tractament de *don*, quatre doctors, sis clergues (incloent el rector i dos domers), tres comerciants i vuit menestrals (ACA, *Rl. Aud.*, Registre 120, fs. 23-23v). Dec el coneixement d'aquesta relació dels cerverins suspectes d'austriacisme al treball de Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808* (Barcelona 1983), el qual, juntament amb Núria Sales (*Els botiflers, 1705-1714*, Barcelona 1981) i Jaume Bartrolí (*La cort de 1701-1702: un caní truncat*, «Recerques», 9, 1979, ps. 57-75), ha contribuït a replantejar el significat del conflicte successori a Catalunya. Torras i Ribé dona per bona, però, la versió del cas cerverí elaborada per Agustí Duran i Sanpere a *Felip V i la Ciutat de Cervera* (Barcelona 1963). Duran i Sanpere, basant-se en bona mesura en el relat de Josep Corts (*Estado Antiguo y Moderno de la Ciudad de Cervera, 1723-40*, AHC), atribuïa la proclivitat filipista cerverina a l'élite nobiliària i benestant organitzada al voltant de la *Junta de Ciudadanos visibles de Cervera*, força dels quals o apareixen directament denunciats com a desafectes al Borbó en la delació policial, o bé tenien lligams familiars molt estrets amb denunciats. Discuteixo més a fons les contradiccions de la versió de Duran i Sanpere i les motivacions profundes de l'opció borbònica de la comunitat cerverina en la Guerra de Successió a *Pagesos, menestrals i rendistes*. Per als trets característics de la cultura plebea tradicional i les formes d'exercir-hi la seva hegemonia «teatral» els «ciutadans visibles» i la petita noblesa provinciana, vegeu E. P. THOMPSON, *Patrician Society, Plebeian Culture*, «Journal of Social History», 7 (1974), ps. 382-405, i *La sociedad inglesa del siglo XVIII: ¿lucha de clases sin clase?*, a *Tradicción, revuelta y consciencia de clase* (Barcelona 1979), ps. 13-61.

22. ACA, *Rl. Aud.*, *Villetes*, Reg. 377, fs. 156-159v (14 de febrer de 1744).

i el corregidor. Presidiria les seves demandes la de tornar a l'elecció de paers anuals, «*pues con tal disposición no pueden fundar mayorazgo en los bienes del común*», «*siendo así que es tan notoriamente perjudicial y nocivo al común, y particulares vecinos de la ciudad, el que sus regidores sean perpetuos, pues con este motivo atropellan con toda libertad la justicia, y destruyendo el bien común le convierten en sus domésticos intereses, y oprimen a los pobres vecinos sin límite, gobernándose con el dictamen de sus interesadas passiones*». ²³

La quístia seria conservada després de la victòria borbònica, com tots els altres privilegis de la ciutat que no contradieien explícitament el decret de Nova Planta (i que, de fet, en virtut de l'article 42 restaven igualment vigents sense la teatral confirmació del monarca). Però l'aliança de la comunitat de Cervera amb Felip V no va estalviar als seus habitants quedar sotmesos al pagament del cadastre reial. Això va suposar-los un recruament de la fiscalitat, que els cerve-rins havien de sentir com un afront especialment enverinat en produir-se preci-sament enmig de l'espectacular foc d'encenalls de la recompensa del rei a la seva lleialtat. En un dels recursos adreçats a la Reial Audiència es deia, per exemple, que s'havien fet mereixedors de la reial gratitud pel seu «*constante amor e innata piedad a V.M. sacrificando tantas vezes sus vidas y haciendas por el real servicio en medio del theatro más enzendido de guerra...*», gratitud mostrada en «*... multitud de exempciones y Reales Privilegios*». «*Pero sin embargo, desto de muchos años a esta parte, y especialmente en el tiempo presente, se hallan padeciendo la más Cruel y sensivle invasión (sic) que jamás han experimentado... Esta crecida tormenta, Guerra y sedición (sic) que los vezinos fide-lísimos vasallos de V.M. padecen viene de mano del tiránico y escandaloso pro-ceder, y potencia del corregidor y regidores de la Ciudad...*». ²⁴

Una de les camàndules de Felip V amb Cervera després de la Guerra de Successió havia consistit a concedir-li el 1731 un suposat «enfranquiment» del cadastre per vint-i-cinc anys, consistent a pagar les tres mil lliures anuals del seu import per a la construcció de la nova i única universitat erigida a la ciutat (gràcia que, per cert, el comú anterior al cessament produït per la Nova Planta no havia pas demanat). ²⁵ De fet, aquesta era simplement la fórmula més senzilla i econòmica per a la mateixa hisenda reial, com les successives pròrrogues tot al llarg del segle demostrarien. Però als ulls de la gent menuda la cosa es podia —o es podia voler— entendre d'una altra manera: el rei els havia volgut enfran-quir merescudament i, en canvi, el corregidor i els regidors els feien tributar molt més que abans per bastir una universitat que els beneficiava ben poc, mentre els acadèmics mateixos maldaven per escapolir la imposició i donaven suport al poder local en els seus enfrontaments amb els plebeus.

El realisme tradicional i la consciència d'haver lluitat pel partit guanyador encenien la rebellia i propiciaven un clima de desafiament proper a l'avalot —que esclataria per fi, precipitat per un altre motiu, el 1743—, exactament al contrari

23. *Id.*, f. 159.

24. ACA, *Rl. Aud.*, *Villetes*, Reg. 377, fs. 200-204v (2 de gener de 1745).

25. A. DE MASSOT, *Notícies... de Cervera*, doc. cit., preg. 200, fs. 124-125. Quant a la «gràcia» de la universitat, vegeu J. CORTS (*Estado antiguo y moderno...*, doc. cit., fs. 407v-417) i A. DURAN I SANPERE, *Felip V i la ciutat de Cervera*, op. cit., ps. 55-61.

com a les poblacions més decididament austriacistes la consciència d'haver estat vençuts podia afavorir el derrotisme i la resignació: «*Ninguna observancia ni cumplimiento tienen los Reales Privilegios de Franqueza que gozan los Vecinos de dicha Ciudad —deia la confederació intergremial plebea el 1744—, antes bien los Regidores los pechan y hacen contribuir por los géneros con más rigor que a los forasteros...*».²⁶

Es percep en el judici la consciència de comunitat configurada històricament i jurídica, receptacle de la cultura política plebea pre-industrial caracteritzada notablement en aquest cas per una estratègia reialista força reeixida. L'existència de dos repartiments que gravaven uns mateixos béns dels veïns, el de les tres mil lliures del cadastre i de les 2.057 lliures de la quístia,²⁷ augmentava la visibilitat de les desigualtats i ocultacions favorables als benestants i poderosos.

Els gremis i els seus «capitans»²⁸ practicaren la mateixa política que havia estat la tradicional de la ciutat portes enfora: adreçar-se directament a les autoritats «de més amunt», a l'administració reial, per cercar auxili en la lluita contra les autoritats immediates. Si no podien deslliurar-se del cadastre ni la quístia, sempre podien esperar aconseguir-ne un repartiment més equitatiu: «*Como el término de la ciudad no se había medido o recanado desde el año de 1716, en cuyo dilatado espacio de tiempo han pasado muchas heredades de unos a otros, se hallaron los vecinos enteramente gravados con la paga de dichas tres mil libras, por lo que acudieron al superintendente general de Cataluña para que mandase medir el termino, y examinar las heredades y sus poseedores, para-*

26. ACA, *Rl. Aud.*, Reg. 377, f. 158.

27. Per a l'import del cadastre, vegeu la nota 24. L'import de la quístia és el declarat a la *Relación de los emolumentos de la Ciudad de Cervera...*, del 4 de desembre de 1743 inclosa al *Catastro de la ciudad de Cervera y su término...* (1744), AHC.

28. El *Gremi de la Bona Voluntat* assenyala com a aliats alguns pocs ciutadans «visibles»: el noble don Francesc Grau i de Sunyer i els seus germans, els quals consideren «los Únicos y solos Protectores del Pueblo» amb autoritat moral suficient per pacificar «el ánimo hostigado de los vecinos», evitant que «*pudiera haver sucedido la Última, y más fatal desgracia...*». El mateix memorial de greuges proposa el noble i doctor Josep Grau i de Sunyer, catedràtic en dret, i el doctor don Magí Andilla, també catedràtic, com a possibles substituïts interins del corregidor, del qual demanen el cessament o suspensió (ACA, *Rl. Aud.*, Reg. 377, fs. 204-204v). L'estament acadèmic apareix, però, en el seu conjunt, del costat de l'Ajuntament, l'Església i els col·legis d'artistes.

Reconèixer a aquests aliats de la causa plebea capacitat per assossegat l'ànim dels veïns avalotats suposa admetre un cert grau d'hegemonia d'aquests membres de l'estament nobiliari i acadèmic sobre la multitud. Però, a més de feble, no era gens generalitzable al conjunt d'aquesta classe després del trencament viscut amb la Nova Planta. Res de més il·lustratiu d'això que l'informe de l'Audiència a la petició del càrrec de regidor pel mateix Francesc Grau i de Sunyer, nou anys després: «*Este pretendiente es ciudadano honrado de Barcelona, y está bien aparentado, su habilidad es suficiente, su genio no parece bueno, y se le atribuye haver commovido y sostenido abiertamente la Plaza de la Ciudad de Cervera contra el Ayuntamiento de la misma, por cuya razón no está bien visto en ella, y su conducta también parece corta para manejo público*» (ACA, *Rl. Aud.*, Reg. 474, 22 d'agost de 1754, fs. 318v-322). El màxim poder governatiu de Catalunya era incapaç de veure les coses amb altres ulls que els de les classes privilegiades, i havia d'atribuir a un traïdor de la seva classe l'autoria d'un avalot plebeu que aquell ciutadà honrat, segons els mateixos avalotats, més aviat cercà de moderar i apaivagar, tot i creure encara en el consens comunitari com una font de legitimitat en l'exercici del poder.

que todos contribuiesen, y los pobres vezinos fuesen menos gravados, como lo era la Real Voluntad de V.M...»²⁹

L'acusació de falsejament es feia encara més extensiva al llibre del manifest que regulava el pagament de la quístia. La justificació inicial del nou repartiment del manifest donava el 1745 el següent relat dels fets: «... parexent als Gremis, o confraries de la ciutat que en lo repartiment se practicave per la exacció de la quístia i catastro no se observava la justícia distributiva, inconsiderament [sic] determinaren, sens consentiment ni aprovació dels comuns [sic] de la Ciutat, eclesiàstic, Acadèmic, ni Collegis de Artistes, fer instància, com la feren, a l'intendent general, per una nova recanació de les terres i estima de les cases».³⁰

L'intendent Antoni de Sartine, que des del 1735 cercava reformar el sistema impositiu reial, aprofità immediatament l'ocasió que brindava l'ofertament plebeu per fiscalitzar més estretament la tributació dels benestants i eclesiàstics de Cervera, enviant-hi els seus geòmetres i manant al corregidor, que era el sotsdelegat de la intendència a la població, el nomenament de tres experts de la ciutat.³¹ El mateix cadastre-manifest resultant comença dient que fou realitzat per ordre de Sartine del 16 de setembre de 1743, però que l'ordre havia estat motivada «por instancia o pedimiento del síndico o procurador general de los gremios o cofradías de San Isidro de los Labradores, San Juan y San Eloy, carpinteros, albañiles, herreros y otros, San Lorenzo, tejedores, San Roque, alpargateros y sogueros, Santa Madalena, sastres, San Miguel, zapateros, el Ángel Custodio los extranjeros, y un cuerpo compuesto de diferentes particulares de buena voluntad de la ciudad de Cervera...»³² Mentre un dictamen de la Reial Audiència de Barcelona declarava la illegalitat del gremi de la Bona Voluntat com a confederació intergremial segons el decret de Nova Planta,³³ un altre document oficial el citava indirectament com a col·laborador de l'administració d'hisenda!

29. ACA, *Rl. Aud., Villetes*, Reg. 377, fs. 203-203v (2 de gener de 1745).

30. «*Estima per menor de todas las propiedades...*», doc. cit. El subratllat és meu.

31. Foren nomenats per Antoni Sartine el geòmetre Josep Romagosa i l'expert Josep Castell. El corregidor de Cervera, en Miquel de Portell, va designar el pagès Joan Farré per a les terres, i el mestre de cases Francesc Solà i el fuster Ramon Armengol per a les cases. El patrimoni que els seria anotat al nou cadastre fou, respectivament, de 1.705, 240 i 883 lliures. En Joan Farré, que no sabia escriure, posseïa 37,8 jornals de terra (16,5 ha) i dues mules: era, doncs, un pagès benestant cap d'una explotació familiar que no mantenia cap mosso i comptava amb dos fills de 24 i 19 anys, considerats com a «jornalers» al cadastre. El mestre de cases Solà només posseïa una casa avaluada en 240 lliures i pagava cinc sous en concepte d'impost «ganancial» (cosa que suposava atribuir-li un benefici anual de 16,7 lliures en l'exercici de la seva professió), i tenia un aprenent. El fuster Armengol tenia 12,7 jornals de terra (5,6 ha), una casa de 400 lliures i un ase, i pagava una lliura de «ganancials» (devia guanyar 66,7 lliures l'any). Els seus béns estaven hipotecats com a mínim amb dos censals de 104 lliures de capital. Cap dels tres no podia aparèixer a la llista dels cinquanta més rics de la ciutat, encara que el pagès Farré ocupava el lloc trenta-dosè entre els cinquanta posseïdors d'extensions de terra més grans al terme.

32. *Catastro de la ciudad de Cervera y su término formado en el año de 1744...*, doc. cit.

33. «... el principio de donde, como un manantial proceden las inquietudes, gastos, despechos y frecuentes recursos con que aparentemente se afligen, y se conturban los vezinos de Cervera consiste en la alta, e ignorante aprehensión, con que mirandose distinguidamente privilegiados y favorecidos de la Real gratitud de V. Magd. crehen, con sobervia aluzinacion, que con ellos no se entienden aquellas leyes, o reglas generales, que V. Magd. ha establecido

El que no diu la lletra del cadastre és la resistència que els benestants i privilegiats, encapçalats pel corregidor, oferirien fins al darrer moment a l'aplicació d'aquesta nova recanació. Una queixa dels plebeus del gener de 1745 deia: «... en esse mes de Agosto, el Corregidor y Regidores sin esperar el plazo, y la orden del Intendente con la nueva planta [sic] pasaron a precisar a los Vecinos a que pagaran por la antigua del año 1716 forzándolos a ello, y sacándoles las alajas de casa atropellándolos furiosamente hasta conseguir su fin, por lo qual acudieron los capitanes de los gremios al superintendente general haziéndole relación de lo sucedido, mandó que luego restituyesen a los vecinos las alajas, y quanto les havian sacado, y que esperasen su orden con la nueva planta para la cobranza, por lo qual irritado nuevamente el corregidor por este recurso, haze nuevas causas criminales poniendo en las cárceles a los vecinos, cuyos desafueros piden el más prompto remedio...»³⁴

En el dictamen de l'Audiència sobre el conjunt de l'avalot del 1743, gens favorable als plebeus, es reconeixia «la notable desigualdad que resulta en la exacción de las cantidades que se reparten» d'acord amb la recanació de 1716, i que efectivament «no ha querido el corregidor obedecer las órdenes de la intendencia, dando injustamente motivo a que sean dichos vecinos gravemente perjudicados..., molestándolos con execuciones y encarzelamientos, y sacando de los vezinos más de treze mil libras de lo que devian pagar». Motivava la resistència a l'acatament de les ordres de la intendència, a més del desig d'evitar un repartiment més equitatiu, un problema de competències: una cèdula reial concedia a l'Ajuntament, amb el corregidor i el Canceller de la Universitat Literària, facultat exclusiva en la confecció d'aquell repartiment, i aquests volien a tota

para el buen Gobierno deste Principado. Persuadese la Audiencia a este Concepto, porque observa que los Vezinos de Cervera, no ai forma de acomodar su obediencia tranquilamente... la prueba... se funda... porque... estando... prohibido que pueda unirse, ni juntarse en la formalidad de Gremio ningun genero de Gentes, sin lizenca de Vuestra Real Audiencia, o de sus respectivos Corregidores, con todo eso, se han juntado en Cervera por su propia autoridad Ciento y Una Personas de distintos oficios, formando su Gremio, a quien han dado el titulo de Buena Voluntad, de cuja novedad se ha entendido poco tiempo ha, ... con el fin de entablar todos, con el concepto de comun, las Vastas pretensiones, y extraordinarios recursos que ha fraguado el voluntario capricho de sus Particulares, o la reboltosa fantasia de quien los influye y los maneja (...) Con todo esto... los Vezinos de Cervera, reduciendo a un Cuerpo individuo los Particulares de sus Gremios se abanzan a formar Comun, haziendo a sus Capitanes, o Probombres les Gefes de el, paraque en su nombre formen qualesquiera recursos (...) Y lo peor es que con este motivo, e inspirados de la orgullosa aprehension con que se juzgan arbitros en el gobierno de su Republica, se encuentran en la Variedad de sus ideas, no solo dictamenes para entender con impropiedad sus privilegios, sino resoluciones para conseguir quanto les dicta su pasión...

»Por todo lo qual, y para atajar tan perjudiziales novedades... es de dictamen la Audiencia que V. Mag. se sirva mandar que en adelante no puedan dichos Gremios Unirse entre sí de manera que formen un cuerpo individuo, en cuio nombre, y a cuias expensas puedan sus Procuradores comparecer en juicio o fuera de el... Que cada Gremio subsista por sí con la separación de los otros (...) Y que el Gremio llamado de Buena Voluntad se desbaga, y que no subsista de manera alguna» (ACA, Rl. Aud., Consultas, Reg. 167, 11 de febrer de 1745, fs. 43v-48v). En folis anteriors la R. A. havia recordat l'article 47 de la Nova Planta que prohibia les reunions sense llicència de la justícia i assistència del corregidor o un representant seu.

34. ACA, Rl. Aud., Villetes, Reg. 377 (2 de gener de 1745), fs. 203v-204.

costa evitar el precedent d'una intervenció gremial sancionada per l'administració reial.

Això darrer és un exemple del complex paper dels privilegis i immunitats d'una comunitat local quan esclataven els antagonismes socials al seu si: tots dos cantons s'atrinxeraven en els privilegis que els afavorien i demanaven la supressió dels que els perjudicaven. Les dites dissensions oferien una bona ocasió a l'absolutisme per engreixar el seu poder desmuntant, ara un ara l'altre, la protecció jurídica bastida al llarg dels segles per la comunitat.

Quan les demandes plebees podien servir indirectament els interessos fiscals de la monarquia, l'administració reial podia satisfer-les en part, encara que això suposés descontentar temporalment els mateixos a qui s'havia lliurat en exclusiva el govern local i constituïen, per tant, la base de la piràmide absolutista. Aquests gests «arbitrals» serviren per reforçar el control jeràrquic del mateix aparell de poder des de les instàncies superiors, disciplinant la cadena de comandament; i, a la vegada, podien ser explotats en el terreny de la teatralitat política³⁵ per tirar llenya al foc del mite reialista, la fe popular en la paternal bonhomia del monarca.

En aquest cas el resultat seria finalment una fusió de totes dues recanacions, la del manifest i la del cadastre, considerats els criteris d'aquest darrer més exactes i justos que els utilitzats tradicionalment per les autoritats de la vila: «... en lo temps antecedents, per la formació del llibre del Manifest nomenava la ciutat, pagesos, fusters i mestres de cases experts, estos judicaven les cases i medien les terres, i segons sa resolució se continuave en dit llibre la estimació que se donava a cada propietat; i com dita averiguació no fos tant exacta i justificada com la que se feu en lo Apeo per lo Catastro, aparegué fer la formació del Manifest per la quístia segons les regles i calitat de les terres i lloguer de les cases».³⁶

El cadastre-manifest es beneficià, doncs, de la superior precisió i equitat dels geòmetres de la intendència a l'hora de mesurar les terres; però per part de l'antic manifest s'afegiria una dada que no entrava en els procediments habituals del cadastre borbònic i que, com hem vist, resulta per a nosaltres d'un gran valor: l'estimació del preu per unitat de superfície de la terra segons la qualitat del sòl i la mena de cultiu. L'Ajuntament va nomenar tres pagesos més perquè, juntament amb l'escollit pel corregidor, determinessin el valor mitjà per unitat de superfície per a cada qualitat de terra.³⁷ Un fuster i un mestre de cases també

35. Les nocions de «teatre» polític de les classes dirigents en l'exercici de la seva hegemonia, de «contrateatre» plebeu i de «l'extraordinària pretensió» segons la qual la intervenció de la turba era necessària per l'aplicació de les «bones lleis», a E. P. THOMSON, *Patrician Society...*, op. cit., ps. 389-390 i 400-401; *Lucha de clases sin clases?...*, op. cit., ps. 52-54, i *La economía moral de la multitud...*, op. cit., ps. 87 i 108.

36. *Estima per menos de todas las propiedades...*, doc. cit.

37. Antoni Morlius, que tenia 26,5 jornals de terra (11,5 ha), una casa, un cavall i un patrimoni total estimat en 2.679,3 lliures; Nicolau Pinós, propietari de 22,4 jornals (9,8 ha), una casa, un mul, dos censals i un patrimoni de 1.852,3 lliures; i Jaume Trilla, propietari de quinze parcel·les, quatre d'horta o regadiu i amb bocins de molt bona qualitat entre les altres, que sumaven una extensió de 38 jornals (16,6 ha), vuit cases amb llogaters la majoria, i la seva on vivia també un mosso jornal·ler, avaluat tot plegat en 4.006,2 lliures. A la llista dels

nomenats pel corregidor estimarien el lloguer dels habitatges i obtindrien el valor dels immobles capitalitzant aquests lloguers a «raó de censal» (considerant el lloguer un 5 % anual del valor de la casa). Aquesta informació, juntament amb el nombre de fills o altres familiars en edat de treballar —declarats invariablement «jornalers» en termes fiscals—, mossos, fadrins, aprenents, llogaters i cavalleries existents a cada casa, formaria una «*Relación de personas, casas y bestias*» organitzada per carrers. En altres relacions a part figuraven els forns de coure pa i els molins fariners o d'oli, així com la «*Renta que tienen y reciben diferentes individuos de la ciudad de Cervera, con censos, censales y violarios*».

Un cop recanades les terres i estimades les cases es féu un prego, s'exposaren públicament els resultats a la Casa de la Ciutat i s'obrí un termini per consultar-los i sollicitar esmenes. El 22 de juny de 1744 es publicava la recanació definitiva amb assistència del corregidor don Miquel de Portell i —diuen clarament tant la còpia del cadastre com la del manifest— «*del procurador general dels gremis, que en nom d'aquells aprovà tot lo que aquells havien determinat*».³⁸

A partir d'aquesta recanació comuna de 1744-45 es va continuar portant per separat les sèries del repartiment de la qüestia i del cadastre, incloent totes dues el seu important volum respectiu on s'anotaven els transpassos de propietat que s'anaren produint fins a la Guerra del Francès.³⁹ La de la qüestia, o manifest, es va continuar anotant en català i utilitzant la subdivisió tradicional del jornal en dotze pórques, mentre que la del cadastre es portava en castellà i el jornal —definit amb molta precisió donant-ne l'equivalència en canes castellanés—⁴⁰ es dividia en fraccions de jornal.

Les terres de l'Església van ser totes, o gairebé totes, incloses al nou *apeo*, malgrat que només tributessin les adquirides després del 1716, i únicament la meitat si eren conduïdes per mitgers. Es va aplicar, per tant, amb tot rigor la

cinquanta més rics segons el cadastre-manifest del 1744 Jaume Trilla ocupa el lloc vintè i Antoni Morlíus el que fa quaranta-tres. Els experts nomenats per l'Ajuntament presenten, doncs, una fesomia més benestant que els tres supervisors del cadastre escollits pel corregidor.

38. *Catastro de la ciudad... formado en el año de 1744*, doc. cit., i *Estima per menor...*, doc. cit.

39. Per enregistrar les mutacions de propietat que s'anaren succeint, el volum del manifest va continuar utilitzant el sistema d'anar-ho anotant i corregint als marges, habitual en els *compoix* francesos (A. SOBOL, *Sur l'étude des documents fonciers...*, op. cit., ps. 77-78). Però el llibre de transpassos del cadastre va portar-se de manera força més clara i neta en volum a part, i es pot resseguir fàcilment la història de cada parcel·la mitjançant una numeració. Això permet «posar en moviment el conjunt del cadastre al llarg de la segona meitat del segle XVIII, treball que estic realitzant per mitjà d'ordinador.

40. «... y puesto por cada jornal de tierra sesenta canas castellanas de largo, y treinta de ancho...» (*Catastro de la ciudad de Cervera... formado en el año de 1744...*, doc. cit.). És a dir, 1.800 canes quadrades, essent la cana quadrada de Lleida equivalent a 2,4211 àrees, la qual cosa dona el valor: 1 jornal de Cervera = 0,4358 hectàrees. Aquesta equivalència coincideix amb la del jornal de Lleida de la *Gran enciclopèdia catalana* i de Cervera segons el treball *Pesos, mides i mesures* del Museu de la Ciència de Barcelona (Barcelona, Obra Social de la Caixa de Pensions, 1981, p. 56). En canvi, no és la mateixa donada per al jornal de Cervera per Santiago Llensa de Gelcen (*Breve Historia de las medidas agrarias de la antigüedad y estudio particular de aquellas cuyo uso es tradicional en Cataluña*, Barcelona, Publicación Divulgadora núm. 12 de la Cámara Oficial Sindical Agraria, 1952).

normativa de Sartine que datava del 26 de setembre de 1730 i no havia estat seguida en el cadastre fet a Cervera el 1732 (de fet, es devia tractar d'una mena d'actualització del primer cadastre, car a les baralles de 1743-1745 tothom reconeixia que el repartiment encara seguia la recanació del setze). Pot considerar-se aquest rigor un resultat més de la fiscalització des de baix del poble menut.⁴¹

El forns i molins dels eclesiàstics també hi apareixen, i una part de les cases de la seva propietat, però totes tres coses sense estimació del seu valor. I el clero, en particular el parroquial, va demostrar tenir encara prou força per sostreure la immensa fortuna en censals que posseïa de la relació oficial del cadastre de les rendes percebudes pels cerverins benestants.

Dos són, en síntesi, els trets que fan del cadastre-manifest de Cervera de 1744-45 una font veritablement caracteritzable d' excepcional. D'una banda, perquè és la síntesi entre la pràctica multiseular d'un manifest comunal i la reforma cadastral impulsada per Antoni de Sartine entre el 1727 i el 1744, cercant una major rigorositat i veracitat en el repartiment de la contribució reial en benefici de les finances de la corona. Aquella pràctica multiseular havia cristallitzat en unes normes i uns procediments aplicats per les autoritats locals, però també en uns hàbits i unes expectatives de la mateixa gent que pagava l'antiga talla senyorial esdevinguda impost municipal. El contrast entre aquest costum i la pràctica del nou cadastre introduït en acabar la Guerra de Successió es convertí en un motiu addicional d'enfrontament del comú dels veïns amb les seves autoritats immediates, que esclatà en avalot obert el 1745. Caracteritza també, per tant, el cadastre-manifest de 1744-45 el fet d'haver sorgit de la iniciativa popular, pagesa i menestral, contra la voluntat manifesta dels rics i poderosos de la ciutat, oferint a l'intendent una inesperada ocasió de portar a terme, en el seu darrer any de vida, una mena d'experiència pilot.

5. La conflictiva confecció d'aquest cadastre-manifest cerverí augmenta el grau de fiabilitat que podem concedir a la informació que ens proporciona. Ara bé: si la minoria benestant havia pogut acaparar, en una suma de petits bocins, una bona part del regadiu i les poques terres de millor qualitat, monopolitzant els molins fariners d'aigua —les sèquies dels quals formaven part de la xarxa de recs—, per què no havien acaparat també grans extensions de secà de pitjor qualitat en grans explotacions consolidades?

La resposta es troba fora de l'estructura de la propietat mateixa, en una clara estratègia econòmica practicada pels propietaris acabats *com a rendistes amb capitals col·locats preferentment en censals*.

En el seu estudi del patrimoni de la família Copons de Tàrrega, Pierre Vilar anotava que s'havien apropiat, entre el 1632 i el 1751, una bona part de l'horta de la vila, i escrivia: «de fet, les actes de censals demostren que es tractava d'una... categoria social a qui agrada de practicar... l'agrupació de

41. Per a les mesures de Sartine en aquest respecte, vegeu els treballs de J. NADAL i FARRERAS, *Una font important per a la història econòmica de Catalunya: el reial cadastre...* (op. cit., p. 217), i A. SEGURA, *El cadastre: la seva història...*, op. cit., ps. 133 i 136.

terres: la dels homes de lleis... Nombroses parcel·les estaven carregades de censals que han estat lluïts, i cada lluïment refà la història de la parcel·la».⁴²

Aquesta estreta relació entre censals i acaparament de terres de molt bona qualitat per part dels grups socials característicament censalistes la trobem també a Cervera en el mateix període. La intensa utilització del censal, el contracte de venda a carta de gràcia i (en una mesura força menor) els violaris, per col·locar les classes benestants de la ciutat els capitals acumulats, donava lloc a una circulació constant de béns immobles, terres i cases, entre pagesos i menestrals amb problemes econòmics que els perdien en favor dels seus creditors censalistes, i altre cop a nous artesans, pagesos o jornalers que s'empenyoraven per accedir-hi comprant-los amb censals.

Les vendes a carta de gràcia de parcel·les o parts de fruits donaven lloc a situacions intermèdies que complicaven el procés, que en la història de cada cas particular podia també embolicar-se molt quan es multiplicaven els individus o institucions que hi participaven com a creditors censalistes, «propietaris» endeutats o compradors a censal. Però, en síntesi, i globalment, el sistema censalista donava lloc a una constant rotació capital-terra-capital que era connatural a la seva mateixa estructura i un factor essencial de la seva rendibilitat com a forma d'esmerç.

Com a sistema de crèdit hipotecari *rural*, engalzat en les altres formes de detracció d'excedent típiques de l'antic règim, el censalisme no servia per capitalitzar les explotacions familiars pageses i menestrals, crònicament endeutades i en situació de *comercialització forçada*.⁴³ Era més aviat una forma d'*explotar la seva crònica descapitalització*, perpetuant-les en aquest estat. Suposava el voluntari manteniment dels censalistes en l'esfera de la circulació i el crèdit i es desentenia d'assumir cap mena de costos de producció fent-se càrrec de l'explotació, *excepte quan es tractava de béns capaços de generar rendes diferencials o guanys extraordinaris apreciables*. En tots els altres casos els censalistes d'aquestes zones de la Catalunya interior i occidental preferien traspasar la propietat de la terra als mateixos pagesos, i amb ella els costos i la fiscalitat, limitant-se a treure partit de la notable capacitat d'autoexplotació de les petites economies familiars, fent-los bestretes del diner que els mancava per comprar l'accés a la terra o per assolir la mera reproducció (llavor, gra per al consum, per reposar el bestiar,

42. P. VILAR, *L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga*, op. cit., ps. 18 i 15, i nota núm. 8. Una introducció als censals i les rendes a carta de gràcia sota el punt de vista de l'endeutament pagès, a Ll. FERRER, *Censals, rendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)*, «Estudis d'Ilistòria Agrària», 4 (1983), ps. 101-128.

43. A les respostes dels pobles de la Segarra i l'Urgell al qüestionari de Zamora el 1789-90 sovintegen les queixes contra el pes dels censals i altres deutes, que s'equipara al del delme o les contribucions reials, i en alguns casos, com aquesta resposta de Malacara, se suggereix la situació de *comercialització forçada*: «dichas gentes no pueden conservar frutos, que... se los tienen de vender antes del cabo del año por pagar contribuciones y censales, que todos padecen los individuos de dicho lugar» (Biblioteca del Palacio Real, ms. 2472, Resposta de Malacara, preg. 38, Madrid). El mateix es diu al text de Felipe Darbau presentat a la Reial Societat Patriòtica de la vila de Tàrraga el 1785 citat per Ramon Garrabou a *Sobre la formació del mercat català en el segle XVIII. Una primera aproximació a base dels preus dels grans a Tàrraga (1732-1811)*, «Recerques», 1 (1970), p. 111. El concepte de *comercialització forçada*, a W. KULA, *Teoría económica del sistema feudal* (Buenos Aires 1976), p. 45.

per pagar lloguers, impostos i altres deutes, etc.). Aquesta demanda de crèdit era recurrent sense que això impliqués, generalment, el finançament de cap mena de *millora* en els sistemes de producció, cap possible increment en els rendiments agrícoles i la productivitat del treball.

Tractant-se *comunament* d'un crèdit al consum —incloent aquest concepte, en el marc d'una economia pagesa, no solament el manteniment físic dels membres de la família, sinó també la reproducció simple dels altres components de l'explotació—, la suma manllevada s'esvaïa ràpidament, i la pensió perpètua que restava «sobre» aquella terra esdevenia una punció que detreia excedent de la collita pagesa sumant-se a les prèvies mossegades del delme, la fiscalitat senyorial i la del rei. L'augment de l'exacció que suposava l'entrapament amb censalistes, dificultava encara més l'assoliment de la reproducció de l'explotació. La roda dels deutes la precipitava cap a la insolvència, sentenciada habitualment pels cicles de males collites. Deixar de pagar les pensions de censal suposava llavors acabar tard o d'hora perdent la terra.

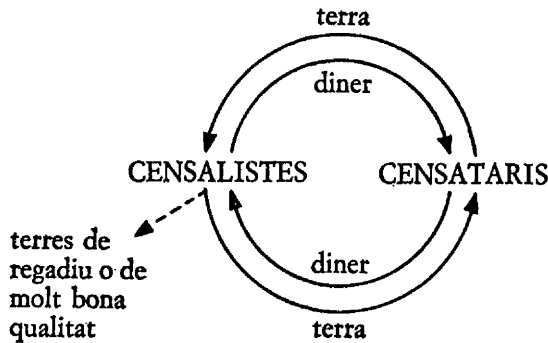
Per al censalista que la rebia, aquest pas oferia una oportunitat excel·lent, no solament per rescabalar-se dels endarreriments en el cobrament de la pensió, sinó per multiplicar notablement l'interès *real* del diner esmerçat per sobre del tipus *nominal* (del 5 % fins a 1750, del 3 % després). *Però sempre a condició de revendre la terra.*

En fer-ho, obtenia habitualment una suma superior al preu originari del censal, i aquest trencament de la relació legalment fixada entre capital i interès era la manera més fàcil d'incrementar la rendibilitat real del diner esmerçat en el seu conjunt. Això explica la clara orientació econòmica rendista dels grups socials que practicaven el censalisme en l'àmbit rural de la Catalunya interior i occidental: notaris, homes de lleis, cirurgians, petits nobles, membres de corporacions distingides, comerciants i botiguers, alguns pagesos-negociants i, per damunt de tots ells, l'Església.

Quan els advenien béns immobles dels seus censataris insolvents, les expectatives de rendibilitat d'assumir-ne el cost de fer-les produir només en casos excepcionals compensaven perdre l'oportunitat de tancar l'esmerç del censal amb un guany molt per sobre de l'interès nominal fins llavors cobrat. Tot cercant obtenir permís per vendre una vinya amortitzada per una fundació pia, un capellà de Cervera escrivia al bisbat el 1776: «... y vendida dicha viña al público subhasto, y empleado el dinero a censo, resultaría... mayor utilidad que lo que da la misma viña».⁴⁴ Que la revenda de la majoria de terres i cases que anaven a parar a mans dels censalistes per insolvència dels seus censataris fos el comportament habitual, segons que mostren els seus llibre de comptes, sembla indicar que el tipus d'interès real assolit per un censalista important no deuria allunyanr-se del tipus de benefici *mitjà* que es podia obtenir fent-se càrrec de la seva explotació.

44. *Fundació de Misses en la Iglesia de S. Miguel feta per Josep Morondo (1776)*, AHC, fons de la Comunitat de Preveres, núm. 152. Desenvolupo més aquesta qüestió a *La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària*, de propera aparició a «Recerques».

En definitiva, per acaparar en un grau considerable les escasses terres de regadiu, o de molt bona qualitat, les classes benestants típicament censalistes de Cervera i la Segarra només havien de posar una mena de sedàs amb què «garbellar-les» quan passaven per les seves mans en la permanent circulació, tancada i de doble sentit, de diners per un cantó i terres per un altre. El censalisme ens explica, doncs, per què els *propietaris rics* no acostumaven a ser, a la Segarra i l'Urgell del set-cents, a la vegada *grans propietaris*.

6. El cadastre-manifest de 1744-45 inclou, com hem vist, una relació de censals i violaris on apareixen censalistes i censataris, fàcilment identificables els uns i els altres a les llistes de propietaris de terres i cases. Això oferiria una excel·lent oportunitat per assajar una reconstrucció de la teranyina censalista de la ciutat en aquella data, sempre i quan la relació fos completa i fiable. Malauradament, no ho és.

En els casos en què he pogut contrastar la relació de censals del cadastre amb comptes privats s'han palesat sempre ocultacions importants, quan no es tractava d'una sostracció pura i simple a la imposició sobre les rendes. I la defraudació més grossa és encara una altra: la no aparició de les rendes censals del clero, en particular de la comunitat de preveres de l'església parroquial, que era sens dubte l'epicentre de la teranyina censalista teixida per tota la comarca. Era també la primera propietària indiscutible de títols censals: es pot estimar, amb una primera espigolada en els comptes de l'església parroquial, que el capital posseït en censals per la comunitat de preveres era entre quatre i set vegades superior al que apareix al cadastre per a la totalitat de censalistes laics.⁴⁵

Tot i això, les 43.344 lliures declarades com a censals i violaris no semblen del tot negligibles: equivalen a un 11,1 % del valor de totes les terres, i a un 22,6 % del de tots els immobles (cases, forns i molins). Pot resultar útil posar-les en relació amb el repartiment d'aquests béns, que constituïen precisament la garantia hipotecària d'aquells capitals censals, no per considerar fiables les xifres

45. La considerable variació en els dos extrems de la comparació amb la llista de censals laics del cadastre és resultat de la difícil sistematització de les diverses relacions de censataris de l'església que es troben a l'AIIC. Vegeu, en aquest respecte, el capítol «L'Església, el crèdit i la usura a Cervera en el segle XVIII», *Pagesos, menestrals i rendistes*.

absolutes que s'obtenen, sinó per observar la *tendència* que determina la seva incidència sobre el repartiment de la riquesa entre la població cadastrada.

7. Encara que el cadastre n'enregistri només una part, podem representar l'estructura censalista com una espessa teranyina que, a primer cop d'ull, passava una mica pertot arreu. Però si la mirem en el seu conjunt es percep de seguida l'existència d'uns radis que convergien cap a uns nervis centrals.

Les quantitats *degudes* pels censataris oscil·laven molt, des de menys de 30 a més de 3.000 lliures per cap; però mentre el 58,6 % del capital degut per individus identificables pel cadastre com a habitants de la ciutat —la resta eren forasters gairebé sempre— corresponia al 93,4 % d'endeutats per una quantitat inferior a 500 lliures, un 25,6 % era degut per la minoria (2,4 %) endeutada en més de 1.000 lliures:

(endeutats per valor de) lliures	nombre de deutors	capital que deuen	% de deutors	% de capital degut
0-100	66	3.193	39,8	10,7
100-200	65	8.060	39,2	27,1
200-300	17	3.683	10,2	12,4
300-400	5	1.650	3,0	5,6
400-500	2	820	1,2	2,8
500-750	5	2.899	3,0	9,7
750-1.000	2	1.823	1,2	6,1
1.000-1.500	2	2.101	1,2	7,1
1.500-2.000	1	2.000	0,6	6,7
+ 2.000	1	3.502	0,6	11,8
	166	29.731	100,0	100,0

En canvi, un 75,1 % del capital *prestat* ho era pel 19,2 %, que tenia més de 1.000 lliures en censals o violaris, mentre que el 74,4 % dels prestamistes per un valor inferior a 500 lliures només tenia un 16,6 % del capital total:

(prestamistes per valor de) lliures	nombre de prestamistes	capital prestat	% de prestamistes	% de capital prestat
0-100	27	1.304	34,6	3,0
100-200	20	2.844	25,6	6,5
200-300	8	1.848	10,3	4,3
300-400	1	380	1,3	0,9
400-500	2	844	2,6	1,9
500-750	3	1.899	3,8	4,4
750-1.000	2	1.678	2,6	7,6
1.000-1.500	6	6.472	7,7	14,9
1.500-2.000	2	3.285	2,6	7,6
2.000-3.000	4	9.667	5,1	22,3
+ 3.000	3	13.123	3,8	30,3
	78	43.344	100,0	100,0

Hi havia, per tant, una estructura piramidal, prou visible. ¿On eren, però, la base i el vèrtex? La resposta no és simple, a causa de l'espessor de la teranyina mateixa i les mancances del cadastre.

Per grups de propietaris de terra, mesurada en extensió, prestamistes i endeutats es troben simultàniament en tots, excepte entre els propietaris de menys d'una hectàrea (on no hi havia gairebé prestamistes i sí en canvi endeutats, però per sumes molt petites). Els saldos més positius eren, però, en els propietaris més grans, de 20 a 50 ha, i de 10 a 15:

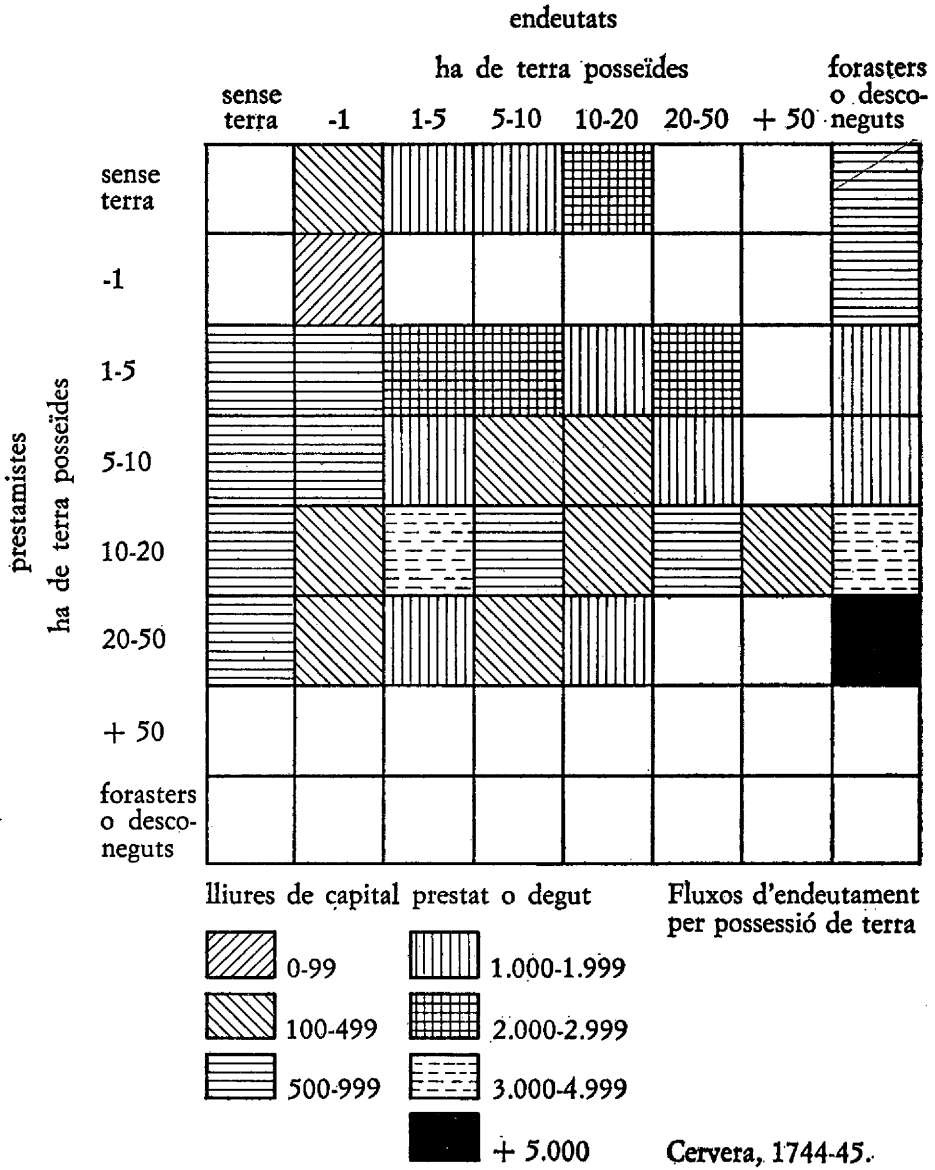
ha de terra posseïda	nombre de propietaris	prestatmistes	endeutats	total capital prestat	total capital degut	diferències
cap	631	5	25	5.659	— 3.308	2.351
— 1	107	2	22	660	— 2.793	— 2.133
1-5	423	25	79	12.620	— 9.900	2.720
5-10	112	23	28	5.693	— 4.435	1.258
10-15	36	6	6	6.191	— 2.503	3.688
15-20	20	9	2	3.295	— 2.200	1.095
20-50	16	8	3	9.226	— 4.392	4.834
+ 50	2	—	1	—	— 200	— 200
	<u>1.347</u>	<u>78</u>	<u>166</u>	<u>43.344</u>	<u>— 29.731</u>	

Si representem en un mateix quadre de doble entrada els fluxos d'endeutament entre censalistes i censataris distribuïts segons l'extensió de terra posseïda, es pot observar que les quantitats més grans anaven a parar als propietaris d'entre 10 i 15 ha, i provenien en bona mesura de fora la ciutat. Entre els propietaris d'una a cinc hectàrees hi havia a la vegada molts endeutats i també força prestamistes. De fet, únicament en la franja que representa els fluxos que anaven de censataris forasters o no identificables pel cadastre a censalistes de dintre la ciutat, les quantitats augmenten proporcionalment a la quantitat de terra posseïda pel censalista (els propietaris de més de 50 ha eren tots dos eclesiàstics i no poden per tant aparèixer les seves connexions [vegeu el gràfic de la pàgina 85]).

La mateixa impressió d'un entrecruament de fluxos en totes direccions, tot i haver-hi certs decantaments significatius, domina també les relacions entre prestamistes i endeutats tenint en compte la seva condició o el seu ofici (p. 86).

El únics endeutats pràcticament amb tothom, i sense quasi prestamistes, eren els considerats jornalers pel cadastre. Els pagesos-negociants eren prestamistes de gairebé tots els altres grups socials, però mot particularment dels jornalers, menestrals i forasters. Els comerciants eren censalistes sobretot de pagesos, petits nobles i forasters, i això mateix per als professionals liberals excepte amb els nobles. Aquests estaven endeutats amb altres nobles o amb comerciants (les connexions amb l'Església no són significatives, ja que no s'han inclòs a la relació excepte en el cas d'algun prevere particular), i percebien renda censal principalment de forasters.

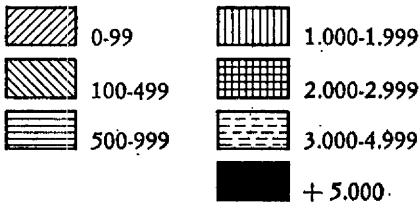
Aquesta superposició sembla suggerir que, tot i afectar els fluxos d'endeu-

endeutats

		jorna- lers	page- sos	arte- sans	comer- ciants	prof. lib.	fun- ciona- ris	no- bles	esglé- sia	vídues, ofici- donze- llesco- negut	foras- ters o desco- neguts
prestamistes	jorna- lers										
	page- sos										
	arte- sans										
	comer- ciants										
	prof. liber.										
	funcio- naris										
	nobles										
	esglé- sia										
	vídues, donze- lles										
	ofici desco- negut										
	forasters o desco- neguts										

lliures de capital prestat o degut

fluxos d'endeutament per oficis

nota: el cadastre no inclou l'espessa xarxa del prestamisme eclesiàstic

Cervera, 1744-45

tament tots els oficis i condicions, hi havia certes direccions de sortida dels cabals més grans: de jornalers o menestrals a pagesos-negociants; de pagesos a comerciants i professionals liberals; de forasters a nobles i de nobles a comerciants, etc. El saldo per oficis entre capital prestat i degut ho confirma clarament:

ofici	% prestamistes	% endeutats	saldo (lliures)
jornalers	0,3	13,4	- 3.920
pagesos	14,2	20,6	- 2.041
artesans	4,3	10,5	- 2.004
comerciants	13,3	8,9	+ 10.224
professions liberals	17,0	10,6	+ 7.441
nobles	33,3	22,2	+ 1.707

Comerciants, botiguers, doctors, notaris, advocats i cirurgians tenien els saldos positius més alts. La diferència entre censals posseïts i contrets donava un saldo inferior entre la petita noblesa de Cervera, no perquè el censalisme fos una pràctica menys intensa en les seves files, sinó en restar-se el notable endeutament d'una part dels seus patrimonis.

El saldo més negatiu era el dels jornalers, per la pràctica absència de censalistes en el seu si. Però la quantitat total deguda més alta corresponia de fet als pagesos, i era també la que provocava un balanç negatiu per al conjunt del grup malgrat els importants capitals censals en mans d'una minoria de pagesos-negociants (que sumaven, en la imperfecta llista del cadastre, més que els posseïts per nobles i igualaven els de les professions liberals). Entre els menestrals, prestamisme i endeutament tenien totes dues coses una importància menor, i en surt també un saldo negatiu de conjunt.

8. Com que la llista del cadastre és parcial i esbiaixada, i com que una part dels censataris enregistrats residia fora de la ciutat, la proporció d'endeutats en la població total cadastrada pot haver donat la impressió, en els quadres anteriors, d'una escassa importància de l'endeutament via censals. Aquesta falsa impressió, originada per les insuficiències de la relació, queda corregida quan es comptabilitza, per a aquella part dels ceriverins dels quals tenim alguna notícia, *el grau d'endeutament*, relacionant la suma de capitals deguts amb el valor de tots els béns immobles posseïts pel censatari (terres, cases, forns i molins) i hipotecats per aquells censals.

Segons el quadre resultant, un 51,1 % dels endeutats ho estava per una quantitat *igual o superior* al 70 % del valor de *tots* el seus béns immobles posseïts a Cervera. El capital censal que devien representava un 79 % del total: i això només amb els censals contrets amb censalistes laics i quan el censatari no va aconseguir d'escapolir-los, totalment o en una part, a la fiscalització de la intendència!

Més de la meitat del capital degut —un 59,2 %— ho era per censataris els deutes hipotecaris coneguts dels quals igualaven o *superaven* el valor de tots els seus béns cadastrats:

		% capital degut sobre el valor dels béns immobles posseïts		capital (lliures)		% acumulat	
		endeutats		capital	capital acumulat	endeutats	capital
fins a	10	5	180	135	26.381	100,00	100,00
	20	19	1.030	130	26.201	96,30	99,32
	30	9	563	111	25.171	82,22	95,41
	40	15	1.342	102	24.608	75,56	93,28
	50	5	1.125	87	23.266	64,44	88,19
	60	13	1.297	82	22.141	60,74	83,93
	70	8	1.330	69	20.844	51,11	79,01
	80	11	1.434	61	19.514	45,19	73,97
	90	7	2.470	50	18.080	37,04	68,53
	100	2	340	43	15.610	31,85	59,17
	110	7	903	41	15.270	30,37	57,88
	120	6	1.761	34	14.367	25,19	54,46
	130	8	2.985	28	12.606	20,74	47,78
	140	3	425	20	9.621	14,81	36,47
	150	2	859	17	9.196	12,59	34,86
	200	6	975	15	8.337	11,11	31,60
	300	3	1.170	9	7.362	6,67	27,91
	500	2	1.270	6	6.192	4,44	23,47
	600	3	1.420	4	4.922	2,96	18,66
	+ 1.000	1	3.502	1	3.502	0,74	13,27
		135	26.381	0	0	0,00	0,00

Cervera, 1744-45. Endeutament com a percentatge del valor de tots els béns immobles posseïts (terres, cases, molins, forns). Hi ha 31 endeutats reconeguts pel cadastre-manifest el valor dels béns immobles posseïts pels quals és igual a zero. El capital que devien és de 3.350 lliures.

S'entén que l'expressió catalana *ser un censal* vulgui dir, encara avui, quelcom econòmicament gravós i difícil de sortir-ne.

De l'altra banda, dels censataris: ¿quina era la importància de la col·locació de capitals en censals i violaris en el conjunt de tot el seu patrimoni enregistrat (en la mesura que el coneixem)? Un 52,8 % dels prestamistes via censal tenien un capital total declarat en aquesta forma igual o superior a la meitat del valor de tots els seus altres béns cadastrats. El capital censal que posseïen era un 88 % del total enregistrat. Per a un 26,4 % dels censataris el valor dels seus censals igualava o superava el de tots els seus altres béns, i el capital que detenien suposava encara un 73 % del declarat:

		capital		% acumulat			
%		capital	capital	prestamistes	capital		
capital prestat sobre el valor dels béns immobles posseïts		(lliures)	acumulat				
	prestamistes						
fins a 10	5	191	72	39.547	100,00	100,00	
20	9	466	67	39.356	93,06	99,52	
30	7	772	58	38.890	30,56	98,34	
40	13	3.330	51	38.118	80,56	98,34	
50	8	2.066	38	34.788	52,78	87,94	
60	5	749	30	32.722	41,67	82,74	
70	2	1.159	25	31.973	34,72	80,85	
80	4	1.966	23	30.814	31,94	77,92	
90	—	—	19	28.848	26,39	72,95	
100	4	1.697	19	28.848	26,39	72,95	
150	3	546	15	27.151	20,83	68,67	
200	3	3.351	12	26.605	16,67	67,27	
300	5	8.112	9	23.254	12,50	58,80	
500	3	8.639	4	15.142	5,56	38,29	
+ 1.000	1	6.503	1	6.503	1,39	15,44	
		72	39.547	0	0	0,00	0,00

Cervera, 1744-45. Prestamisme com a percentatge del valor de tots els béns immobles posseïts (terres, cases, molins, forns). Hi ha 6 prestamistes el valor dels béns immobles posseïts pels quals és igual a zero, i el capital prestat per ells és de 3.797 lliures.

Un altre cop retrobem l'estructura piramidal del censalisme. En el vèrtex, la minoria per a la qual el valor declarat en censals multiplicava per tres o més el dels seus altres béns, un 12,5 % dels censataris encara reunia un 58,8 % del capital censal de la relació. Els censalistes més grans no solament tenien capitals més grossos, sinó que eren també més especialitzadament censalistes: la pràctica del censalisme suposava una part proporcionalment superior del seu patrimoni. Probablement era sobretot en aquest vèrtex de censalistes a l'engròs que eren més freqüents les oportunitats d'obtenir un ingrés censal molt per sobre de l'interès nominal legal mitjançant la circulació de béns empenyorats en sentit contrari a la dels préstecs. Al seu torn, aquestes oportunitats expliquen la seva considerable especialització com a censalistes, reflectida en la composició del seu patrimoni cadastrat.

I una vegada més cal recordar que tot això no és més que una secció, més aviat petita, de la teranyina censalista centrada a Cervera però que estenia els seus fils per tota la Segarra i les comarques veïnes.

El desglossament per oficis de la importància que els capitals prestats o deguts en forma de censal representaven —com a mitjana—, en relació amb el valor de tots els altres béns comptabilitzats pel cadastre, ens permet identificar millor aquesta doble incidència de la pràctica del censalisme sobre els prestamistes i els endeutats:

	% del capital prestat sobre el valor dels béns immobles	% del capital degut sobre el valor dels béns immobles
jornalers	20,00	100,30
pagesos	77,92	113,88
artesans	40,49	57,57
comerciants	238,73	83,34
professionals liberals	361,17	80,53
nobles	82,41	92,31

Els grups més especialitzadament censalistes —segons la defectuosa llista del cadastre— eren els doctors, notaris, cirurgians i homes de lleis sovint amb intenció d'ennobrir-se, seguits dels comerciants i botiguers, i, a més distància, per la petita noblesa i els pagesos-negociants. Els més greument endeutats eren, molt significativament, els pagesos, seguits dels jornalers i els nobles. La menestralia d'una ciutat com Cervera, que abastava el món rural circumdant i la limitada demanda de la minoria benestant de la ciutat, sembla haver participat menys de tots dos pols de la teranyina censalista. L'exercici del seu treball no exigia, com en la pagesia, haver de comprar primer l'accés a la terra, i l'adquisició de l'habitatge (un 73,6 % dels artesans tenia casa pròpia, només la resta eren llogaters) acostumava a exigir desembossaments menors excepte quan es tractava d'immobles grans i molt ben situats (la mitjana del valor estimat de les cases posseïdes per menestrals és en el cadastre de 237,2 lliures, contra més de set-cents la dels nobles, i més de quatre-cents les de doctors i professionals liberals, comerciants i funcionaris). Això ens dóna una interessant confirmació de l'ús predominantment agrari del contracte censal a la Segarra del set-cents, contracte censal susceptible d'acomplir, com a instrument de crèdit, una pluralitat de funcions econòmiques diverses.

9. Fins aquí he analitzat per separat, tot i posar-los en relació, repartiment de la propietat de la terra i transferències de valor patrimonial determinades per les relacions de prestamisme-endeutament mitjançant el contracte censal i el de violari. Però amb totes les variables comptabilitzades pel cadastre-manifest de Cervera que són susceptibles d'agregació monetària —terres, cases i altres immobles, censals— és possible d'obtenir una mesura comuna que anomenaré RT («riquesa total»). Els capitals prestats o deguts via censal o violari són, respectivament, sumats o restats al patrimoni de cada individu i, quan aquest habitava una casa d'altri i es pot considerar que pagava efectivament el lloguer estimat pel cadastre, el preu de l'habitatge (obtingut amb el procediment emprat pel cadastre, «a raó de censal») s'ha deduït dels seus altres béns.⁴⁶ Totes

46. Atès l'objectiu d'aquest treball, consistent a relacionar l'estructura de la propietat de la terra i altres immobles susceptibles d'ésser hipotecats, amb els censals i violaris que els gravaven, he prescindit de computar en RT l'estimació cadastral dels ingressos dits «ganancials», derivats de l'exercici del comerç o una activitat professional i menestral. Introdueixo

dues coses determinen que RT sigui una quantitat negativa en el 14 % dels casos.

Un 60,6 % dels propietaris amb RT positiva (i un 76,9 % de tota la població considerada) tenia menys de 500 lliures per cap i reunia, en conjunt, només un 18,1 % de tota la RT estimada. Per contra, el 17,9 % dels propietaris amb més de 1.000 lliures de patrimoni per cap (un 10,5 % de la població cadastrada) acaparava el 61,5 % de tota la riquesa avaluada. La impressió primera d'un grau de desigualtat no molt accentuat, obtinguda amb la lectura del repartiment de la terra comptada en extensió, resulta totalment esborrada i substituïda per l'apreciació d'una polarització notable:

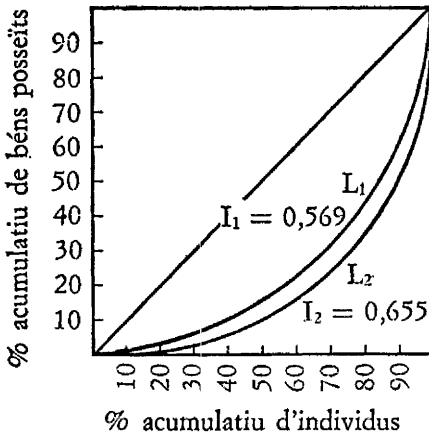
RT lliures	nombre d'individus inclosos al cadastre	RT posseïda per aquests	% dels propietaris	% RT	% de la població inclosa al cadastre
— 750 a — 1.000	1	— 1.000	0,53	3,52	0,08
— 500 a — 750	8	— 4.640	4,26	16,34	0,59
— 250 a — 500	18	— 6.012	9,57	21,18	1,34
de 0 a — 250	161	— 16.737	85,64	58,96	11,95
total	(188)	(— 28.389)	(100,00)	(100,00)	(13,96)
RT = 0	370	—	—	—	(27,47)
0 a 250	285	37.776	36,12	6,38	21,16
250 a 500	193	69.293	24,46	11,70	14,33
500 a 750	107	65.934	13,56	11,13	7,94
750 a 1.000	63	55.154	7,98	9,31	4,68
1.000 a 1.500	55	67.421	6,97	11,38	4,08
1.500 a 2.500	38	72.347	4,82	12,21	2,82
2.500 a 5.000	35	116.930	4,44	19,74	2,60
5.000 a 10.000	10	73.059	1,27	12,33	0,74
+ 10.000	3	34.468	0,38	5,82	0,22
totals	(789)	(592.382)	(100,00)	(100,00)	(58,57)
	1.347				100,00

Es fa palès un grau considerable de desigualtat en el repartiment de la riquesa *malgrat l'absència de grans terratinents* —no hi havia en el terme cap propietat superior a 65 hectàrees—, grans nobles o grans mercaders. I, nogensmenys, *era* (segons la informació del cadastre, molt deficient pel cantó dels censals) *el repartiment de valor de la terra el factor més determinant* en la conformació de la mostra variable agregada RT. La correlació entre les dues variables, valor posseït en terres i RT dóna un coeficient de Pearson molt alt (0,9).

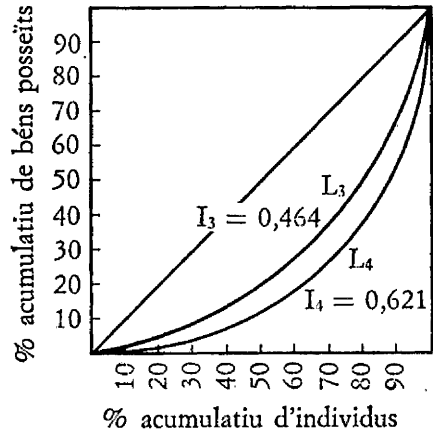
aquesta variable a *Pagesos, menestrals i rendistes*, i, fora de certes alteracions en la composició de la llista dels cinquanta més rics —incrementant la presència de comerciants, «artistes» i algun menestral—, no mostra cap efecte decisiu sobre l'índex general de concentració de la riquesa.

Les successives corbes de Lorenz que anem obtenint en l'agregació de cada nova variable enregistren el seu «pes» relatiu en la determinació de RT (malgrat deixar fora la població sense terra, els llogaters i aquells amb RT igual o inferior a zero, segons els casos).

Distribució de la riquesa a Cervera, segons el cadastre-manifest del 1744-45

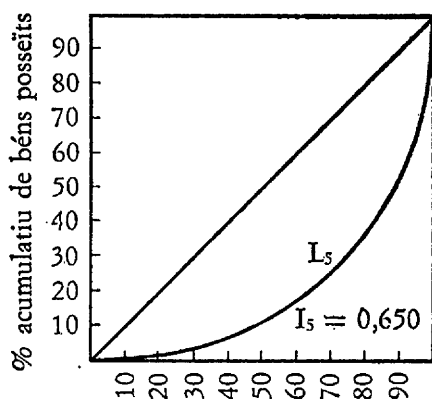

- L₁: corba de Lorenz del repartiment de la propietat agrària avaluada en extensió.
 L₂: *id.* del valor d'aquesta propietat avaluada en lliures.

- L₃: corba de Lorenz del repartiment de la propietat de les cases i altres immobles, avaluada en lliures.
 L₄: corba de Lorenz del repartiment del valor de tots els béns immobles (terres, cases, forns i molins), en lliures.

Partim del repartiment de la propietat de la terra: avaluada en extensió dóna un índex de Gini de 0,569, però la distribució del *valor* patrimonial agrari és la que presenta el coeficient més alt ($I = 0,655$), pràcticament igual al que surt del càlcul final de RT. El repartiment del valor de cases, forns i molins, prescindint dels llogaters, dóna un índex de concentració força menor ($I = 0,464$) que fa baixar el de la distribució de tots els béns immobles (terres, cases, forns i molins) a 0,621. És, per tant, l'agregació de les transferències de riquesa patrimonial per endeutament (que només s'ha pogut fer amb la part laica, molt

% acumulatiu d'individus

- L_5 : corba de Lorenz de la distribució del valor de tots els béns immobles ± els capitals prestats o deguts en forma de censal o violari.
- I_5 : coeficients de concentració de Gini corresponent.

inferior a l'eclesiàstica, i encara la declarada oficialment), i la sostracció del preu dels immobles llogats en els béns dels llogaters, allò que finalment porta l'índex de Gini per a l'estimació de tota la RT a 0,650. No és el valor absolut resultant, sinó la tendència enregistrada, que esdevé significativa.

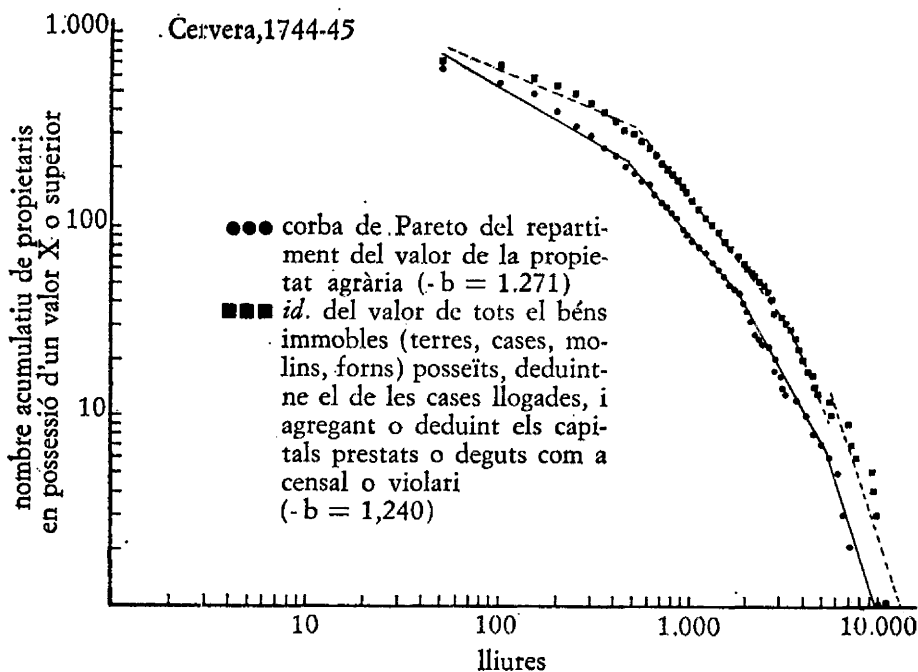
El paper de l'endeutament consistia a fer més pobres els pobres i més rics els rics. Accentuava la polarització entre els uns i els altres la distància entre els seus patrimonis, que cristallitzaven l'estructura de distribució del producte agrari.⁴⁷

Era funcional a la pràctica censalista mateixa, per la seva connatural orientació rendista, que una part de la terra cultivada —generalment la pitjor— romangués en mans dels petits pagesos i, en conseqüència, que el repartiment de la propietat agrària no mostrés un alt grau de concentració. Però a la vegada

47. L'accentuació del grau de desigualtat en el repartiment de la riquesa pels efectes de l'explotació usurària en una societat senyorial ha estat estudiada per a la Florència renaixentista per David HERLIHX, *The Distribution of wealth in a Renaissance Community: Florence, 1427*, a Ph. ABRAMS i E. A. WRIGLEY (eds.), *Towns in Societies* (Cambridge 1978), ps. 121-157.

convertia aquesta petita propietat en quelcom proper a una ficció jurídica, empenyorant-la: malgrat ser-ne *amos*, els seus propietaris no podien gaudir-ne sense detreure primer dels fruits una renda permanent, i la relació de propietat mateixa podia esdevenir cada cop més precària (vendes i compres a carta de gràcia). La distribució de l'ingrés agrari s'allunyava del repartiment de la propietat de la terra i, encara que molt imperfectament, l'estimació pel cadastre de la riquesa patrimonial ho reflectia.

Les distribucions de Pareto reforcen també aquesta constatació i permeten completar en un punt el mètode de les corbes de Lorenz en enregistrar un tret de difícil lectura en aquelles: ¿el grau de desigualtat en el repartiment de la riquesa es manté similar a mesura que ascendim en l'observació dels grups més pobres als més rics? ¿O bé els rics resultaven ser *proporcionalment* cada vegada més rics? La corba de Pareto agrupa les dades en una distribució acumulativa d'individus amb un nombre de béns igual o superior a una determinada quantitat. A mesura que augmentem la quantitat, el nombre d'individus és menor. L'augment del pendent indica que petits increments proporcionals de riquesa fan que es «despengi» una quantitat proporcionalment superior d'individus del grup que anem delimitant com cada vegada més ric.⁴⁸

Aquest era precisament el cas a la Cervera de mitjan segle XVIII, tant pel repartiment del valor de la terra com pel càlcul de RT. El pendent de les dues distribucions augmenta, i molt, a mesura que ens desplaçem cap al sector més ric i la recta de Pareto adopta una «curvatura» característica (veg. p. 94).⁴⁹

Lliures	valor de la terra posseïda — b	«riquesa total» — b
50-500	0,577	0,417
550-2.000	1,224	1,220
2.100-5.000	1,722	1,814
5.500-10.100	3,009	2,934

Pendents de la corba de Pareto en doble escala logarítmica, per intervals determinats de la distribució. Elaborat a partir de les dades del cadastre-manifest de Cervera del 1744-45.

La comparació entre les dues distribucions expressa una vegada més com el repartiment del valor de la terra conformava la distribució de la «riquesa total» cadastrada. Que, per a la distribució completa, el pendent sigui lleugerament superior a la primera corba coincideix amb els índexs de Gini obtinguts amb el mètode de les corbes de Lorenz. Però la variació del pendent per intervals determinats de la distribució mostra com aquesta és comparativament menor en els primers i augmenta molt en els segments de població més rica. Si sota aquest punt de vista tornem a comparar les dues distribucions, la «curvatura» és superior en el segon cas, cosa que sembla suggerir un altre cop el paper de l'endeutament i el prestamisme consistent a enriquir els més rics (cal recordar que de les institucions eclesiàstiques, situades entre aquests, no es coneix el seu capital en censals) a costa dels pobres.

Qui eren els «pobres» i els «rics»? Si diferenciem per oficis la distribució de RT obtenim el següent resultat:

48. Una exposició de les corbes de Pareto, a O. LANGE, *Introducció a la econometria* (Mèxic 1964), ps. 147-163, i una aplicació a dades històriques a L. SOLTOW, *Long-Run Changes in British Income Inequality*, a R. FLOUD (ed.), *Essays in Quantitative Economic History* (Oxford 1974), ps. 158-162. Com en el cas de les de Lorenz, les corbes de Pareto s'utilitzen generalment per estudiar la distribució dels ingressos més que dels patrimonis (i, en el cas de les de Pareto, particularment per al segment de població amb ingressos més alts). Lange suggereix, però, que fóra encara més adient de fer-les servir per estudiar el repartiment de la propietat de la terra (*op. cit.*, p. 158). En qualsevol cas, la utilització de la corba de Pareto com a mesura estadística és perfectament aïllable del context teòric i històric ultraconservador en què fou ideada pel seu autor.

49. A doble escala logarítmica hauria de ser una recta segons la teoria.

	% amb — RT	% amb + RT	saldo (lliures)	% individus	% RT (saldo)	RT mitjana (saldo)
jornalers	36,8	63,2	16.128	20,8	2,9	80,2
pagesos	7,4	92,6	162.970	20,9	28,9	806,3
artesans	24,6	75,4	107.142	29,9	19,0	370,7
comerciants	22,9	77,1	48.196	3,6	8,6	1.377,0
professions liberals	16,2	83,8	52.043	3,8	9,2	1.406,6
nobles	—	100,0	58.919	1,8	10,4	3.465,3
església	—	—	52.657	—	9,3	—
funcionaris i militars	30,8	69,2	5.269	1,8	0,9	405,3
vídues, donzelles, forasters	—	—	60.679	15,2	10,8	—
total	19,4	80,6	563.998	100,0	100,0	583,3

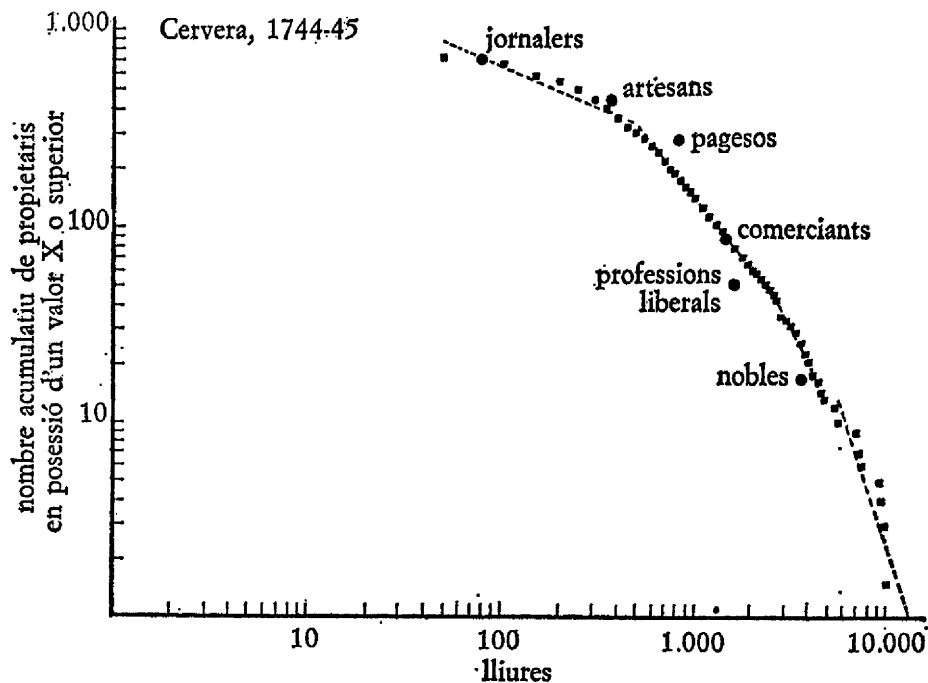
Les mitjanes de RT i els percentatges d'individus amb RT negativa de cada ofici o condició social expressen prou clarament, un cop més, el considerable grau de desigualtat en el repartiment de la riquesa que es fa visible quan tenim en compte el màxim de factors alhora. La riquesa cadastrada *mitjana* d'un jornalero era deu vegades inferior a la d'un pagès, disset vegades inferior a la d'un comerciant, un metge, un home de lleis o un doctor, quaranta-tres vegades inferior a la d'un noble. Però el saldo de la RT posseïda en conjunt per cada grup social mostra també que aquella desigualtat era perfectament compatible amb la inexistència de grans propietaris que concentrassin ells sols una gran part de la riquesa total: un 50,8 % de la RT comptabilitzada era en mans de pagesos, menestrals i jornaleros (el 71,6 % dels habitants), un 38,4 % corresponia a comerciants, professionals liberals, funcionaris, militars, nobles i l'ínfima part coneguda del clero (28,4 % dels habitants, inclosos els preveres beneficiats).

Localitzant en el mateix gràfic de la distribució de Pareto la mitjana del saldo de RT dels grups més significatius⁵⁰ obtenim una il·lustrativa representació de la composició social i el repartiment de la riquesa patrimonial a la Cervera de 1744-45 (vegeu el gràfic de la p. 97).

10. Per cloure aquesta anàlisi del paper del censalisme en el repartiment de la terra i en la conformació del grau de desigualtat en la distribució de la riquesa patrimonial, atenguem ara la composició de la minoria més rica.

Si comparem els cinquanta propietaris de terra més grans amb els cinquanta posseïdors de terres més bones i valuoses, i amb els cinquanta més rics de Cervera considerant alhora el valor de tots els béns immobles i els capitals

50. Les coordenades de cada punt són la RT mitjana i el nombre d'individus d'aquell grup social, més el de tots els altres grups més rics considerats, car la distribució ha de ser acumulativa.

censals, el canvi en les proporcions de la barreja de condicions socials que forma cada llista ens destaca els veritables integrants de la minoria benestant:

	terres, avaluades en extensió	valor en terres	RT
institucions eclesiàstiques	2	4	3
clergues particulars	—	2	2
petita noblesa, ciutadans honrats	12	11	12
doctors	2	4	4
notaris, cirurgians	3	4	5
comerciants i botiguers	5	6	9
«artistes» (adroguers, apotecaris, candelers)	2	2	3
menestrals	1	—	1
pagesos	23	15	11
forasters, d'ofici i condició desconeguda	—	2	—
total	50	50	50

Quan passem de la llista dels cinquanta posseïdors de terres més grans a la dels cinquanta propietaris de terres més bones i més cares, el nombre de pagesos disminueix dràsticament, mentre que augmenta la proporció de comerciants i botiguers, notaris i cirurgians, dels doctors i —molt significativament— el clergat. Quan hi afegim els altres béns immobles i els capitals censals es reforça encara més aquesta tendència: disminueix novament la proporció de pagesos i augmenta la dels «artistes», comerciants i botiguers, professionals liberals i membres de la petita noblesa (la relativa minva del clero és purament fruit de les ocultacions dels seus béns precisament en aquests capítols).

Dels més rics de la ciutat, la meitat apareixen a la llista del cadastre —molt incompleta— com a censalistes perceptors de pensions, i només tres hi són esmentats com a censataris pagadors. Més al cim, entre els vint primers, tretze tenien capitals censals enregistrats i només un n'era deutor. I tot això sense comptar el primer de totes les llistes —la comunitat de preveres de l'església parroquial de Cervera, principal censalista de la ciutat i comarca—, ni poder omplir els notables buits en els censals oficialment enregistrats de la minoria benestant. Sense comptar els patrimonis eclesiàstics, els capitals censals enregistrats representen encara un 22,2 % del patrimoni dels vint primers contribuents, malgrat la considerable defraudació.

La percepció de rendes censals, estretament unida a la detracció senyorial i a la fiscalitat reial i municipal, determinava conjuntament amb aquestes altres exaccions *una estructura de distribució del producte agrari que no es corresponia amb l'estructura de la propietat dels sòls cultivables*. Per aquesta raó el grau de concentració en el repartiment patrimonial considerat en el seu conjunt resulta força més versemblant que l'obtingut del repartiment de la propietat agrària avaluada en extensió, tot i ser en el mesurament de la superfície de conreu on l'ocultació de béns pels poderosos sembla haver estat menor.

Era connatural al règim senyorial constituir una punció sobre les collites d'unes terres que romanien en mans de la pagesia.⁵¹ Resulta una mica més sorprenent retrobar la mateixa orientació en la pràctica del prestamisme censal que semblaria, d'antuvi, haver estat una forma capitalista.⁵² Però quan hom s'endinsa

51. És característic del sistema senyorial, com a marc on es desenvolupa el drenatge de renda feudal als petits productors pagesos, la gran distància entre la classe perceptora de la dita renda i el procés productiu, en la conducció del qual els perceptors no tenien cap mena de control, cap mena de funció «empresarial» (R. H. HILTON, *Una crisi del feudalisme*, «L'Avenç», 33, 1980, ps. 31-40); tret aquest que porta de vegades a caracteritzar la renda feudal com a «sostracció», «exacció» o «coacció extraeconòmica» (G. BOIS, *Què és el feudalisme*, *id.*, ps. 23-30). Per a la Catalunya de finals de l'antic règim els vells censos emfitèutics d'origen senyorial han estat titllats per Pierre Vilar de «punció fiscal» (*Catalunya dins l'Espanya moderna*, *op. cit.*, III, p. 491). Les conseqüències d'això per a l'actitud envers l'apropiació de terres per part dels qui cobraven la renda feudal ja les va plantejar Marc Bloch: «els poderosos no tenien un especial interès a desposseir l'home de la seva terra, sinó a sotmetre als petits amb llurs camps» (*La historia rural francesa*, *op. cit.*, p. 293).

52. Per exemple, ha escrit Emiliano Fernández de Pinedo referint-se al desinterès del clero basc en l'acumulació de terres que els advenien per endeutament censual dels seus propietaris: «Ignoro por qué motivos, pero cada vez que un campesino se veía obligado a vender, los beneficiados procuraban invertir los bienes que se les adjudicaban en dinero contante y sonante que reinvertían en un nuevo censo» (*Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco, 1100-1850*, Madrid 1974, p. 302).

entre els fils de la teranyina teixida en una comarca agrícola i pobra com la Segarra del set-cents, percep aviat una mena de mimetisme del censal envers les formes preexistents d'explotar treball d'altri, la seva evocació (no solament jurídica) d'esdevenir un homotip del règim senyorial i la relació emfitèutica. S'ensumen els trets conservadors i parasitaris d'allò que Marx anomenava usurari.⁵³

53. K. MARX, *Líneas fundamentales de la crítica de la economía política (Grundrisse)*, 1.ª meitat, OME-21 (Barcelona 1977), ps. 192-204; *El capital. Crítica de la economía política*, I, vol. 1, OME-40 (Barcelona 1976), ps. 178-179; *id.*, I, vol. 2, OME-41 (Barcelona 1976), p. 145; *id.*, III, sec. v, cap. xxxvi (Mèxic, 8.ª reimp., ps. 556-569).